শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰ

(নাটক)

ৰচোঁতা—শ্ৰীদেৱানন্দ ভৰালি
যোৰহাট।

প্ৰকাশক—
শ্ৰীদেৱানন্দ ভৰালি,
যোৰহাট, অসম।

প্ৰথম সম্পাদনা— ১৯৪৫
দ্বিতীয় সম্পাদনা—১৯৬৬

সৰ্ব্বস্বত্ব সংৰক্ষিত।

মূল্য—২·৭৫ টকা

ছাপা কৰোঁতা
অ'সাম প্ৰিন্টিং ওআৰ্কস্ প্ৰাঃ লিঃ,
কালী বিল্ডিংস্, যোৰহাট।

অসমীয়া

সাহিত্য মন্দিৰলৈ

উছৰ্গা।

শ্ৰীদেবানন্দ ভৰালি
(ৰচোঁতা)

ভূমিকা (পুৰুষ)

নাম		পৰিচয়
১। শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰ	...	নায়ক
২। শ্ৰীমাধৱদেৱ	...	ঐ প্ৰধান শিষ্য
৩। ভৱানন্দ বা নাৰায়ণ	...	ঐ শিষ্য
৪। নৰনাৰায়ণ	...	কোচবিহাৰ ৰাজ্যৰ মহাৰজা
৫। শুক্লধ্বজ বা চিলাৰাই	...	ঐ প্ৰধান সেনাপতি আৰু দেওৱান
৬। ত্ৰিলোচন শৰ্ম্মা	...	ঐ কটকী
৭। বনগঞা গিৰি	...	শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰৰ ভায়েক
৮। ৰমানন্দ	...	ঐ পুত্ৰ।
৯। বুঢ়া খাঁ	...	বৰদোৱা ভূঞা তন্ত্ৰৰ অধিনায়ক
১০। ৰামৰায়	...	এজন প্ৰতাপী ভূঞা
১১। মোহন ভূঞা	...	ভূঞাতন্ত্ৰৰ সৈন্যাধ্যক্ষ
১২। ৰামদাস ভূঞা	...	নাগৰিক
১৩। জয়নাথ ভূঞা	...	নাগৰিক
১৪। শ্ৰীধৰ ভট্টাচাৰ্য্য	...	ভূঞা তন্ত্ৰৰ পণ্ডিৎ মন্ত্ৰী
১৫। অম্বৰীষ	...	এজন ভূঞা নাগৰিক
১৬। নীলকণ্ঠ	...	বটদ্ৰৱা নগৰৰ এজন বামুণ
১৭। ভাস্কৰ	...	এজন পৰিব্ৰাজক
১৮। জগদীশ মিশ্ৰ	...	ত্ৰিহুতীয়া পণ্ডিৎ
১৯। হৰিখাঁ	...	নৰনাৰায়ণ ৰজাৰ কটোৱাল
২০। স্বৰ্গদেৱ চুহুংমুং	...	অসম ৰাজ্যৰ অধিপতি।
২১। বুঢ়াগোহাঞি	...	ঐ প্ৰধান ডাঙৰীয়া

২২। বৰ গোহাঞি ... অসম ৰাজ্যৰ মন্ত্ৰী

২৩। বৰবৰুৱা ... ঐ কাৰ্য্যাধ্যক্ষ

২৪। হাতী বৰুৱা
২৫। চাউডাং বৰুৱা } ... ঐ ৰাজকৰ্ম্মচাৰী

. চাৰিজন ভকত। ৬টা চিপাহী, এজন নাৱৰীয়া, সূত্ৰধাৰী, গায়ন-বায়ন, দূত, চাপ্ৰাছী,

ভূমিকা (স্ত্ৰী)

২৬। খেৰস্থূতী বা (সৰস্বতী) শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰৰ বুঢ়ীমাক

২৭। ভুবনেশ্বৰী— ৰামৰাই ভূঞাৰ জীয়েক। পাচত চিলাৰাইৰ মহিষী

২৮। মালতী—ঐ সখী।

আৰু দুজনী লিগিৰি।

শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰ

[অভিনয় আৰম্ভ]

(নান্দী বাদ্য—সূত্ৰধাৰীৰ প্ৰবেশ আৰু নৃত্য—বন্দনা গায়)

বন্দনা

কোন সৰগৰ সপোন পুৰীৰ দেৱ পাৰিজাত কৰি নিৰ্ম্মূল,
হে সত্যসন্ধ্যা তোমাৰ কুঞ্জত দ্বাৰকাপতিয়ে ৰুলেহি ফুল।
যাৰ সৌৰভৰ সুধা গন্ধ লাগি সমস্ত অসম পৰিল ঢলি ;
হৰিৰ প্ৰেমত হৈ প্ৰমত্ত বিষয়-বাসনা দিছিল বলি।
অজেয় শঙ্কৰ তুমি শ্ৰেষ্ঠ নৰ বিনা অস্ত্ৰে দেশ কৰিলা জয়
প্ৰজাৰ হিয়াত স্থাপিলা ৰাজ্য পাঁচ শ বছৰ গৈছে ক্ষয়।
অহিংসাৰ ব্ৰতী হেৰা মহামতি আপোন প্ৰভাৱে সকলো বশ,
শিৰত জিলিকে শুভ্ৰ কিৰীটি দিগন্ত বিয়পি বিমল যশ।

জানোবা শঙ্কৰ তুমি যাদুকৰ বৰনৈ পাৰত ত্ৰিভঙ্গ হৈ,
সাহিত্যৰ ধল বোৱাঁলা দেশত সকলো কলুষ পখালি লৈ।
বাঁহীত তোমাৰ কি সুৰ বজালা যাৰ সুললিত পৰশ লাগি
সুপ্ত প্ৰজাৰ প্ৰাণত উঠিল লুপ্ত শিল্প সকলো জাগি।
অথবা শঙ্কৰ তুমি হলধৰ অসম ভূমিত সমাৰ বালা
তলৰ মাটিক কৰিলা ওপৰ সকলো জাতিক সমানে থ'লা।
উলঙ্ঘি তুচ্ছ আদৰ্শ উচ্চ, উপাসক চিৰ সুন্দৰৰ,
তুমি অতীতৰ সুদূৰ তাৰকা ধীমহি ত্বা, কৌস্তুবৰ।

(সূত্ৰধাৰীৰ প্ৰস্থান)

প্ৰথম অঙ্ক

প্ৰথম দৃশ্য

[বটদ্ৰৱা নগৰৰ এটা আলিবাট—জয়নাথ, ৰামদাস আৰু মোহন ভূঞাৰ প্ৰবেশ]

মোহন—হাহা—হাহা—আজি কি ফুৰ্ত্তি! কি ফুৰ্ত্তি!

জয়নাথ—চেৰাপেৰে তোমাৰ পেট পূৰ্ত্তি।

ৰামদাস—গাত যে নাই অলপো চুৰ্ত্তি!

মোহন—'চেৰাপ নুবুলিবা, বৰ ডেকা। সেইটো বিদেশী মাত।

ৰামদাস—অ' ভুল হল। মদ, মদ।

মোহন—মদ নুবুলিবা।

ৰামদাস—কি বুলিম তেন্তে?

মোহন—মদ নহয়, মহামায়াৰ প্ৰসাদ। মা দূৰ্গাৰ প্ৰসাদ। মা দূৰ্গাৰ পূজা ওচৰ চাপিছে। তেওঁক স্বাগত কৰিবলৈ আমি তেওঁৰ সুপুত্ৰ সকলে পান কৰিছো। কি আনন্দ!

জয়নাথ—জয় মা দূৰ্গে, জয় মা কালী।

মোহন—আৰু এক পিয়লা দিয়াচোন ঢালি।

(টেকেলী এটাৰ পৰা মদ পিয়লা বাটীত ঢালি তিনিও খাই পেলাই দিয়ে)

ৰামদাস—মা! মা! মা!

জয়নাথ—বে—বে—বে

(নেপথ্যে ছাগলীৰ বেবনি)

মোহন—হে'ৰ কিহে পাইছে ছাগলীৰ দৰে বেবাবলৈ?

জয়নাথ—সৌবোৰ কি আহিছে দেখা নাইনে?

ৰামদাস—সেইবোৰ ছাগলী। ইমানবোৰ ছাগলী! যায় কলৈ?

(নেপথ্যে ছাগলীৰ বেবনি)

মোহন—মা কামাখ্যা দেৱীৰ শীতলা ধামলৈ।

ৰামদাস—তাৰ পাচত ?

মোহন—তাৰ পাচত আমাৰ উতলা পেটলৈ।

ৰামদাস—তেনেহলে কি অতবোৰ ছাগলী হত্যা কৰা হব ?

মোহন—হয়, বৰডেকা, কামাখ্যা দেৱী গোসানীৰ আগত এইবোৰক বলি দিয়া হব।

ৰামদাস—অত্যন্ত প্ৰাণী হিংসা।

মোহন—প্ৰাণী হিংসা কেনেকৈ হল মই নুবুজিলোঁ। মৃত্যু সকলোৰে আছে। মাছ, পহু, চৰাই মাৰি সদায় খায়ে আছা। এদিন জানিবা গোটাচেৰেক সৰহকৈ মাৰি আটায়ে মিলিজুলি ভোজ খালোঁ। তাতনো কি অপৰাধটো লাগিব পাৰে ?

ৰামদাস—তেনেহলে তোমাৰ পেট পূজা কৰিবলৈ ছাগলী মাৰি গোসানীলৈ দোষটো ঠেলিবা নেকি ?

মোহন—কোনো এটা বস্তু দেৱতালৈ আগ ভাগ কৰি খালে ভাল। কি কোৱা জয়নাথ ?

জয়নাথ—“যৎ কৰোসি, যদশ্নাসি তৎ কুৰুস্ব মদৰ্পণং”

মোহন—বাঃ, শুনিলা এতিয়া বৰডেকা ? অলপ অচৰপ গীতা পঢ়িবা ; তেতিয়া বুজিবা গোসানীৰ আগত ছাগলী বলি দিয়াৰ গূঢ়াৰ্থ। এইদৰে গোসানীক পূজা কৰাৰ পৰা ত্ৰিবৰ্গ সিদ্ধি হয় ; যথা—ভগৱতীৰ ভক্তি লাভ, ভক্তৰ ছাগলী লাভ, আৰু ছাগলীৰ স্বৰ্গ লাভ।

ৰামদাস—মাংস বস্তটো নেখালেই ভাল।

মোহন—আহাৰ্য্য বস্তু নাখালে তোমাৰ শৰীৰ টিকিব কেনেকৈ ?

জয়নাথ—“ব্ৰহ্মা, বিষ্ণু, ত্ৰিদশৰ দেৱ ; নাখালে নিথীলে নিজীয়ে কেৱ”।

মোহন—তই কুঁজতে কীলটো মাৰিব পাৰ, জয়নাথ। তোক মই কি পুৰস্কাৰ দিম ?

ৰামদাস—জীৱ হত্যা নকৰি, মাহ, চাউল, ফল, মূল দিও দেৱতা অৰ্চনা কৰিব পাৰি ।

মোহন—অ' বৰ ডেকা, সেইবোৰো একোবিধ জীৱ নহয় জানো ? নহয় যদি, মাটিত সিচি দিলে গজে কিয় ? সকলো বীজতে প্ৰাণ আছে । তুমি মাহ চাউল চোবাওঁতে শত শত প্ৰাণীয়ে আৰ্ত্তনাদ কৰে ; তুমি মাত্ৰ নুশুনা, কাৰণ তোমাৰ কাণ দগধা । খোজ কাঢ়োঁতে কত জীৱ ধৰফৰাই মৰে ৰাতিৰি ৰাখিছানে ? এক গণ্ডূষ জলৰ লগত তুমি ক্ষুদ্ৰ ক্ষুদ্ৰ হাঙ্গৰ কুম্ভীৰ বহুত গলাধঃ কৰিছা । সেই বিলাকৰ দ্বাৰাই তোমাৰ প্ৰাণ বৰ্ত্তি আছে ।

ৰামদাস—এৰা, কোনটো ধৰ্ম্ম, কোনটো অধৰ্ম্ম বুজাই টান ।

জয়নাথ—ধৰ্ম্মস্য তত্বং নিহিতং গুহায়াম্ ; মহাজনো যেন গতঃ সঃ পন্থা ।

ৰামদাস—মহাজন নো কোন ? ক'ত বিচাৰি পাম ?

মোহন—বৰডেকা, তোমাৰ লগত মিছাই সম্বন্ধ পাতিব খুজিছো । মই ডাঙৰ মহাজনটো তোমাৰ গাতে লাগি আছো ; তেওঁ চিনি নাপালা । কত মানুহে মোৰ পৰা টকা ধাৰলৈ নি কাৰবাৰ কৰি ধনী হৈছে ।

ৰামদাস—বাৰু কোৱাঁচোন তেন্তে ধৰ্ম কোনটো ?

মোহন—যিটো তথাকথিত ধৰ্মই মানুহক দুৰ্ব্বল, ভীৰু আৰু প্ৰাণহীন কৰে, সেইটো ধৰ্ম নামৰ অযোগ্য । মনত ৰাখিবা ঈশ্বৰে মানুহক অমানুহ হবলৈ চৰ্জা নাই । এইবাৰ ওলাবা মোৰ লগত ; কামাখ্যাৰ পূজাত ছাগলী বলি দিয়া আৰু কত ৰং ৰহইচ দেখিবলৈ পাবা ।

ৰামদাস—প্ৰাণী হত্যা কৰিনো দেৱতাক সন্তুষ্ট কৰিব পাৰিনে ?

মোহন—জয় ভাই, শ্লোক এটা গাই এওঁৰ মনৰ দ্বিধা দূৰ কৰি দে ।

জয়নাথ—"যে যথা মাং প্ৰপদ্যন্তে তাং স্তথৈব ভজাম্যহং ।"

মোহন—ভাল শুনিছো । অৰ্থটো কৈ দে ।

জয়নাথ—ভগবান শ্ৰীকৃষ্ণই অৰ্জুনক কৈছে—হে অৰ্জুন, মোক যেয়ে যেনেকৈ পূজা কৰে মই তেনেকৈয়ে সন্তুষ্ট হওঁ। অৰ্থাৎ মই মাহেৰেও ৰাজি, হাঁহেৰেও ৰাজি।

মোহন—তেনেহলে ছাগলী হলেতো কথাই নাই। শুনিলা বৰডেকা? গীতা পঢ়িবা আৰু মাংস খাবা। তেহে তুমি ধৰ্মৰ তত্ব পাবা। সৌটো কোন আহিছে হে?

ৰামদাস—ডেকাগিৰি শঙ্কৰ। তেওঁ ইমান বেলিকা নৈৰ পাৰত সদায় ফুৰিবলৈ আহে।

মোহন—আমি তেন্তে উলটি যাওঁ আহাঁ।

জয়নাথ—ইমানটো কিহৰ ভয়? কি কৰিব শঙ্কৰে? যদি কিবা টান কথা কয় তিনিও ধৰি দিম এশেকা।

মোহন—তোমাৰ নিচিনা দহোটাইয়ো পাৰিবানে শঙ্কৰক বলে? যাৰ গাত সাতোটা ভটৰাৰ বল আছে। সিবেলি বন গৰুটোক কেনেকৈ দিঙি মোছৰা দিলে দেখিছিলা নহয়।

(তিনিওৰো প্ৰস্থান

দ্বিতীয় দৃশ্য ।

[বিশাল ব্ৰহ্মপুত্ৰ বৈ গৈছে—পাৰত বিস্তৃত সৈকত]

নেপথ্যে গান—ঝাপতাল।

যমুনাৰে জল কৰে টল বল,
আনোগৈ কলসী ভৰি কি ৰাম ৰাম,
যমুনাৰে জল ··············।

(কাষত কলসী লৈ তিনিজনী ছোৱালীৰ প্ৰবেশ)

আছে জুৰি হিয়া ৰূপ বিনন্দীয়া,
আহেঁাগৈ ছলতে চাই কি ৰাম ৰাম,
যমুনাৰে জল...............।

সৰগৰে পৰা মন্দাকিনী ধাৰা
বহিছে মৰতৰ মাজে,
শতেক যুগৰ ধাউতি হিয়াৰ
একেটি সুৰতে বাজে কি ৰাম ৰাম
যমুনাৰে জল...............।

(তিনিওজনী ছোৱালীয়ে নৈত কলহ জুবুৰিয়াই পানী লৈ লাহে লাহে গাই যায়)

বিয়লি বতাহে লুইতৰ বুকুতে
বুলালে লহৰী আলি।
হেঙুলীয়া বেলি ৰঙা চুলি মেলি
মেঘে স'তে খেলে হলি কি ৰাম ৰাম
যমুনাৰে জল...............।

(তিনিও ছোৱালীৰ প্ৰস্থান)

(নেপথ্যৰ পৰা কবিতাৰ ধ্বনি আহে)

অলঙ্ঘ্য পৰ্বত ছেদি
যুগ যুগান্তৰ ভেদি
কি মহান লক্ষ্য লৈ হইছা ধাবিত ?
কত ৰাজ্য পতনৰ,
শত ৰণ বিগ্ৰহৰ
তেজেৰে তোমাৰ পাৰ হইছে প্লাবিত !

কত দুঃখ আৰ্ত্তস্বান
বিজয় উল্লাস গান
গুৰু গৰ্জনত তৱ হইছে বিলয়
বাৰিষা আহিলে ঢল
ধৰি মূৰ্ত্তি টল বল
শতেক যোজন জুৰি ঘটোৱাঁ প্ৰলয়।
কত গ্ৰাম ধ্বংস কৰি স্মৃতি চিহ্ন নিলা হৰি
নৱ নৱ আৰু কত কৰিছা স্থাপন,
বাণিজ্য সম্ভাৰ লৈ দেশ দেশান্তৰে গৈ
ঈশৰ অসীম শক্তি কৰিছা ঘোষণ।

(শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰৰ প্ৰবেশ)

শঙ্কৰ—শত শত যুগৰ বিচিত্ৰ ইতিহাসপূৰ্ণ তোমাৰ সুদীৰ্ঘ স্মৃতি পট মেলি চাই কোৱাঁচোন, হে লৌহিত্য, কামৰূপ বাসীৰ এনে অধঃপতন আগেয়ে ঘটিছিলেনে? যি কামৰূপ এসময়ত বশিষ্ঠাদি ঋষি সকলৰ তপোবন আছিল, শ্ৰীকৃষ্ণৰ পদৰজেৰে পূত হৈছিল, সেই কামৰূপৰ আজি কি অৱনতি! যি কামৰূপ এসময়ত সভ্যতাৰ ওখ শিখৰত উঠি দেশ-বিদেশৰ পৰা বিদ্যাৰ্থী আকৰ্ষণ কৰিছিলে, সেই কামৰূপ আজি নিজে অজ্ঞান তিমিৰাচ্ছন্ন। মুষ্টিমেয় আভিজাতিক পৰিয়ালত বাজে সমস্ত প্ৰজা নিৰক্ষৰ, নিৰ্বোধ; আজি ধৰ্মৰ নামত ব্যভিচাৰ, কৃষ্টিৰ নামত নাচ-গান আৰু প্ৰগতিৰ নামত সুৰাপান। সমস্ত দেশবাসীয়ে কেৱল স্ত্ৰী, মদ আৰু মাংসৰ কথা কৈ মৰে, কৰে জন্মক বৃথা। কেনেকৈ এই কঁকলীয়া পঙ্কৰপৰা দেশক উদ্ধাৰ কৰিব পাৰি তাকে ভাবি, হে লৌহিত্য, তোমাৰ পাৰত বহি অত কাল কটালো।

কিন্তু বাট দেখি পোৱা নাই। এটা মাত্ৰ বাট আছে যিটো অতি দুৰ্গম। সংসাৰৰ সুখ, সম্ভোগ, ঐশ্বৰ্য্য, বিভূতি, সম্পদ, সকলো জলাঞ্জলি দি দুখ আৰু কষ্টৰ সাগৰত জপিয়াই পৰিব লাগিব। শুদ্ধ সনাতন ধৰ্ম বিচাৰি দেশ বিদেশ পৰ্য্যটন কৰিব লাগিব। সমস্ত বেদ, বেদাঙ্গ, ধৰ্ম শাস্ত্ৰৰ অধ্যয়ন আৰু অনুধ্যানত পাৰি দিব লাগিব। দেবী পূজা ওচৰ ছাপিছে; শাৰদীয় বতৰ, নিৰ্মল আকাশ, তীৰ্থযাত্ৰীৰ লগধৰি এইবাৰ যাবই লাগিব। আইতাৰ হকাবধা নুশুনিম। (প্ৰস্থান)

তৃতীয় দৃশ্য।

[বটদ্ৰৱা নগৰৰ বিচাৰালয়—বিচাৰকৰ গাদীত শিৰোমণি বুঢ়াখাঁ ভূঞা—ওচৰতে এজন কাকতী আৰু সিফালে স্মৃতিৰত্ন শ্ৰীধৰ ভট্টাচাৰ্য্য—অলপ দূৰত অম্বৰীষ ভুঞা আৰু নীলকণ্ঠ শৰ্ম্মা—দুৱাৰ মুখত প্ৰহৰী]

নীলকণ্ঠ—মহাৰাজ, মোৰ গোচৰৰ শেষ মীমাংসা কি হ'ল ?

বুঢ়াখাঁ—মই দেখোন আগতে ৰায় দিলোঁ। দুয়ো দুইকো দুটা তামোলপান দি সকলো দোষ মষণ কৰিবলৈ প্ৰাৰ্থনা কৰি দুয়ো মাত-মিত কৰি পেলোৱাঁ। কাৰণ দুইৰো সমান অপৰাধ।

নীলকণ্ঠ—মই কিয় ক্ষমা ভিক্ষা কৰিম। শূদ্ৰ হৈ অম্বৰীষে মোক মাৰিবলৈ হাত ডাঙিছিলে। মই ব্ৰাহ্মণ। অম্বৰীষে যদি মোৰ চৰণ চুই ক্ষমা ভিক্ষা কৰে তেতিয়াহে মই তেওঁক ক্ষমা কৰিম।

বুঢ়াখাঁ—তুমি যে আগেয়ে গালি পাৰিছিলা, সেই কাৰণেহে অম্বৰীষে তোমাক মাৰিবলৈ হাত ডাঙিছিলে ; কিন্তু মৰা নাই ।

শ্ৰীধৰ—তথাপি শূদ্ৰই ব্ৰাহ্মণলৈ হাত ডাঙিব নালাগিছিল । শিৰোমণি ভূঞাই কথাটো আকৌ এবাৰ ভাবি চাওক ।

বুঢ়াখাঁ—এটা কথা, স্মৃতিৰত্ন ; মোৰ বিচাৰালয়ত বাদী বা প্ৰতিবাদী পক্ষৰ জাত বিচাৰ নকৰোঁ । বিচাৰ-নীতিয়ে সকলোকে সমান চকুৰে চায় ।

শ্ৰীধৰ—এনে স্মৃতি বিৰুদ্ধ মত আপুনি আগেয়ে প্ৰকাশ কৰা নাছিলে । স্মৃতি শাস্ত্ৰ বাদ দি কিহত গঢ়িলা লৈ আপুনি বিচাৰকৰ গাদীত বহিছে ?

বুঢ়াখাঁ—মই নীলকণ্ঠৰ গোচৰ বিচাৰ কৰি এটা ৰায় দিলোঁ । তাৰ ওপৰত যেন কোনেও উচ্চ বাচ্য নকৰে । তেনে কৰিলে বিচাৰালয়ক অৱমাননা কৰা অপৰাধত পৰিব ।

শ্ৰীধৰ—(থিয় হৈ) ইমান পালেগৈনে ? আজি বহুত দিনৰপৰা আপোনাৰ ব্ৰাহ্মণ-বিদ্বেষী মনোভাব মই লক্ষ্য কৰি আহিছো । ইয়াৰ পৰিণাম হব অধঃপতন ।

বুঢ়াখাঁ—প্ৰহৰী, এওঁক বাট দেখুৱাই দে ।

শ্ৰীধৰ—কি ! সামান্য এচমকা মাটিৰ অধিপতি হৈ ইমান সাহ । সাৱধান বুঢ়াখাঁ । বাৰু মই আহিলোঁ ; কিন্তু এই সহস্ৰ গাঁথিৰ তলত থিয় হৈ মই অঙ্গীকাৰ কৰিলোঁ, তোমাৰ এই তুচ্ছ ভৌমিকতাক ধূলিসাৎ নকৰাকৈ এই বৰ দোৱালৈ ঘূৰি নাহোঁ । নীলকণ্ঠ, গুছি আহ ।

(শ্ৰীধৰ আৰু নীলকণ্ঠৰ প্ৰস্থান)

পট পৰে, প্ৰথম অঙ্ক শেষ ।

দ্বিতীয় অঙ্ক।

প্ৰথম দৃশ্য

[কামাখ্যা দেৱালয়ৰ প্ৰাঙ্গণত দশভূজা দেবীমূৰ্ত্তি—নেপথ্যত মহিলা সকলে গোসানী নাম গায়]

নাম

(১)

পাটত বহি আইয়ে দশোদিশে চালে
ত্ৰিদশে কৰিছে সেৱা ;
জীৱৰে কল্যাণী আই কাত্যায়নী
জীৱকে কৰিবা দয়া ॥

(২)

দেশৰে দুৰ্গতি খণ্ডোৱাঁ পাৰ্বতী
দুৰাচাৰী দৈত্য নাশি ;
তোমাৰ চৰণে পশিলো শৰণে
আমি দুখী মৰ্ত্ত্যবাসী ॥

(৩)

দধিৰে চান কৰে আইয়ে
দুগ্ধেৰে চান কৰে ;
সা—তো সাগৰে আহি পানী যোগান ধৰে।

(নামৰ পাচত উৰুলী জোকাৰ আৰু শংখ, ঘণ্টা, দবা বাজি উঠে)
পট পৰে (প্ৰথম দৃশ্য অন্ত)

দ্বিতীয় দৃশ্য।

[কামাখ্যা পৰ্বত বগাই উঠি যোৱা বাটত বহুত মতা আৰু মাইকী মানুহৰ সমাগম। জনতাৰ মাজৰপৰা ভুবনেশ্বৰী আৰু দুজনী ছোৱালী ওলাই আহে]

ভুবনেশ্বৰী—আমি এতিয়া এই শিলটোৰ ওপৰতে অলপ পৰ ৰৈ থাকোঁ। মানুহৰ হেচা-ঠেলা গুছক; তেতিয়া যাম।

১ম ছোৱালী—ইমান মানুহৰ ভিৰ মই কেতিয়াও দেখা নাই। ভৰিও বিষাইছে। আমি অলপ ইয়াতে জিৰাওঁ।

(মোহন, ৰামদাস, আৰু জয়নাথ ভূঞাৰ প্ৰবেশ)

মোহন—ভুবন, তহঁত ইয়াতে ৰ'লি কিয় ?

ভুবনেশ্বৰী—মানুহ অলপ পাতলিলে যাম বুলিছো।

মোহন—তহঁত গোসানী মূৰ্ত্তিৰ ওচৰতে থাকিবি; নহলে হেৰাবি।

(মোহন, জয়নাথ, ৰামদাসৰ প্ৰস্থান)

(ৰঙা-ৰচঙা পোছাক পিন্ধা, মূৰত ৰঙা পাগ আৰু হাতত টোকোন লৈ চাৰিটা চিপাহীৰ প্ৰবেশ)

চিপাহী সকলে—হট্ যাও, বাট্ ছোড়, যুৱৰাজ আতা হৈ।

(চাৰিটা মানুহে ভাৰবোৱা এখন দোলাত উঠি শুক্লধ্বজ ওপৰৰ পৰা নামি আহে। মানুহৰ মাজৰপৰা জয়ধ্বনি হয় "জয় যুৱৰাজ শুক্লধ্বজৰ জয়"—তেতিয়া পাচত অহা মানুহৰ হেচা ঠেলাত ভুবনেশ্বৰী আৰু ছোৱালী দুজনী পৰ্বতৰপৰা তললৈ বাগৰী পৰে; কোনেও মন নকৰিলে; যুৱৰাজৰ দোলা লাহে লাহে প্ৰস্থান, জয়ধ্বনি আৰু হুলস্থুল) (পট ক্ষেপণ)

তৃতীয় দৃশ্য।

[কামাখ্যা দেৱালয়ৰ আগ চোতালত—মানুহৰ সমাগম]
মোহন, ৰামদাস আৰু জয়নাথ ভূঞাৰ প্ৰৱেশ।

মোহন—আৰু অলপ আগলৈ যাওঁ, তেহে ভালকৈ দেখিম।

ৰামদাস—আৰু নেযাওঁ দিয়া, কিমান হেচাঠেলা খাম ; দূৰৰ পৰাই চাম।

জয়নাথ—দূৰাৎ চ পৰ্ব্বতা ৰম্যা, ওচৰেতু খলাবমা।

ৰামদাস—চোৱাঁচোন মানুহবোৰ কেনেকৈ হেন্দুলিব লাগিছে যেন সাগৰৰ হে ঢৌ।

মোহন—বলি কটা আৰম্ভ হলেই। চোৱাঁ, সৌখন তেজলগা দা এবাৰ উঠিছে, এবাৰ পৰিছে।

জয়নাথ—সৌ ফালে নোচোৱাঁ কিয়? তাত দুখন দা উঠিছে নামিছে। বাঃ কি ফুৰ্ত্তি! এখন, দুখন, তিনিখন দা।

ৰামদাস—ভীষণ জীৱহত্যা চলিব লাগিছে।

জয়নাথ—জীৱ অমৰ। 'নৈনং ছিন্দন্তি শস্ত্ৰানি, নৈনং দহতি পাৱকঃ"

মোহন—ঠিক কৈছ, ঠিক কৈছ। সৌপিনে চোৱাঁচোন সৌপিনে আৰু হুলস্থূল হৈছে। কাৰণটো কি?

ৰামদাস—আৰে কি জঘন্য কাণ্ড!

জয়নাথ—দুজনী অৰ্দ্ধনগ্না মুক্তকেশী যুৱতী, হাতত উলংগ অসি লৈ নৃত্য কৰিছে!

মোহন—চোৱাঁ, চোৱাঁ, দেওধনী উঠিছে। সেইয়া দেওধনী বাজনা শুনা। (বাজনা বাজে)

ৰামদাস—কি বীভৎস কাণ্ড! কটা ছাগলীৰ মূৰ মুখত লৈ ৰক্তপান কৰিছে।

জয়নাথ—সিহঁতৰ দুই কোৱাৰীয়ে ৰঙা তেজ বৈ গৈছে।

মোহন—এহাতে ছাগলীৰ কটা মূৰ, সিহাতে ৰাঙলী তৰোৱাল লৈ নাচিছে। মোৰ গাৰ নোম সিহৰি উঠিছে।

ৰামদাস—এনে কাণ্ড দেখিবলৈকে আহিছিলোনে কামাখ্যালৈ ? মোৰ মূৰ ফুৰাইছে, মই বহিলোঁ। (বহি পৰে)

মোহন—হে, হে বৰডেকা, এনেবোৰ ভাও নেদেখুৱাবা। উঠাঁ, বহালৈ যোৱা। জয়নাথ, তুমি বৰডেকাক লৈ যোৱাঁ বহা ঘৰলৈ। মই শকত চাই কটা ছাগলী এটা আনো। এই হেন দিনত শুদা ভাত খামনে ? (প্ৰস্থান)

জয়নাথ—উঠাঁ ৰামদা (হাতত ধৰি বল দিয়ে)

"ক্লৈব্যং মা স্ম গমঃ ৰামদা।
ক্ষুদ্ৰং হৃদয়দৌৰ্ব্বল্যং ত্যক্ত্বোত্তিষ্ঠ পৰন্তপ।

(হাতত ধৰি দাঙি দুইৰো প্ৰস্থান)

পট ক্ষেপণ

চতুৰ্থ দৃশ্য।

[কামাখ্যা পৰ্বতৰ নামনিত শুক্লধ্বজ যুৱৰাজৰ শিবিৰ—ঘৰৰ আগচোতালত—ত্ৰিলোচন বৈৰাগী আৰু শ্ৰীধৰ ভট্টাচাৰ্য্য]

ত্ৰিলোচন—আপুনি যুৱৰাজক সকলো কথা বুজাই কব। সন্ধ্যহতে আপুনি যক। আপোনাকে মোকে কথা পাতি থকা দেখিলে যুৱৰাজৰ খং উঠিব।

(শ্ৰীধৰ প্ৰস্থান)

সৌৱা যুৱৰাজ পালেহি।

(শুক্লধ্বজৰ প্ৰবেশ—লগত দুটা চিপাহী)

চিলাৰাই (শুক্লধ্বজ)—বৈৰাগী, মই দূৰৰপৰা দেখিছিলোঁ, তুমি এজন মানুহৰ লগত কথা পাতি আছিলা। এতিয়া কলৈ গ'ল ?

ত্ৰিলোচন—যুৱৰাজকে বিচাৰি আহিছিলে।
চিলাৰাই—(এটা চিপাহীক) যা মানুহটো বিচাৰি আন।
(চিপাহীৰ প্ৰস্থান)

বৈৰাগী, জয়ন্তী দেশৰ মানুহ এটা পূজা চাবলৈ আহিছে। তাক বিচাৰি আনি মোৰ আগত হাজিৰ কৰিব লাগে।
ত্ৰিলোচন—এই বেলি জয়ন্তী ৰাজ্যৰ ভাগ্য উদয় হ'লনে কি?
চিলাৰাই—বৈৰাগী, যুদ্ধই হ'ল মোৰ জীৱনৰ ব্ৰত। বিনা যুদ্ধই মোৰ জীৱন নিষ্ফল বুলি ভাবো। কোৱাচোন বৈৰাগী মানুহৰ সুখ ক'ত?
ত্ৰিলোচন—আপুনি নাজানেনে? সুখৰ আকৰ হৈছে মালভোগ ধানৰ চিৰা আৰু ম'হৰ এঠা দৈ। তাতোকৈ অৱস্থা ভেদে—কামিনী–কাঞ্চন।
চিলাৰাই—সেইবোৰ নহয়। কামেই হে সুখৰ আকৰ।
ত্ৰিলোচন—হয়, হয়। কাম-ক্ৰোধ-লোভ-মোহ পূৰণ কৰিব পাৰিলেই সুখ।
চিলাৰাই—মই সেই কামৰ কথা কোৱা নাই। কাম অৰ্থাৎ 'কৰ্ম্ম' জীৱন কৰ্ম্মময়। বিনা কামে জীৱনত সুখ নাই। কৰ্ম্মই জীৱন, কৰ্ম্মহীনতাই মৰণ। জয়ন্ত দেশ বশ কৰি ভূঞাৰ দেশ লম। ভূঞাৰ সহায়ত 'অশ্যাম কি মুলুক'।

(অচেতন অৱস্থাত ভুবনেশ্বৰীক পথালি কোলা কৰি এটা চিপাহীৰ প্ৰবেশ)

ই কি কাণ্ড! ক'ৰ মাইকী মানুহ?
চিপাহী—হজুৰ, তিনিজনী মাইকী মানুহ মানুহৰ ঠেলাত পৰ তৰ গাইদি বাগৰি তললৈ পৰিলে। মৰিছেনে জী আছে কব নোৱাৰোঁ। পাচত আৰু দুজনী আহিছে।

চিলাৰাই—লৈ যা ভিতৰলৈ। বিছনাত শুৱাই দে। বৈৰাগী তুমি তৎক্ষণাৎ আমাৰ বেজবৰুৱাক মাতি আনা, যোৱাঁ।

(ভুবনেশ্বৰীক লৈ চিপাহীৰ প্ৰস্থান, ত্ৰিলোচনৰ প্ৰস্থান)

মন্দিৰলৈ উঠা-নমা বাটটো বহল কৰিবই লাগিব।

(শ্ৰীধৰ ভট্টাচাৰ্য্যক লৈ চিপাহীৰ প্ৰবেশ)

শ্ৰীধৰ—(হাত ডাঙি) জয়স্তু অস্তু।

চিলা—আপুনি কোন, ক'ৰপৰা, আৰু কি উদ্দেশ্যে ইয়ালৈ আহিছে? কোনে পঠিয়াইছে?

শ্ৰীধৰ—মোৰ নাম শ্ৰীধৰ ভট্টাচাৰ্য্য স্মৃতিৰত্ন। মোৰ ঘৰ স্বৰ্ণ পীঠৰ বটদ্ৰৱাত। (কান্দি কান্দি) মই উৎপীড়িত আৰু নিজ দেশৰপৰা বিতাৰিত ব্ৰাহ্মণ। মোৰ দুখৰ কাহিনী কিমান কম।

চিলা—যি দেশত ব্ৰাহ্মণৰ চকু পানী পৰে সেই দেশ অচিৰে ধ্বংস হব। কোৱাঁ, কোনে তোমাক ইমান কষ্ট দিছে।

শ্ৰীধৰ—অকল মোৰ দুখ দুৰ্গতিৰ নিমিত্তে যুৱৰাজক আহুকাল কৰিবলৈ অহা নাই। ভূঞা ৰাজ্যত কোনো ব্ৰাহ্মণে সুখে শান্তিৰে জীয়াই থাকিব পৰা নাই। সিহঁতে ব্ৰাহ্মণক অতি হীন চকুৰে চায়। ব্ৰাহ্মণৰ মান-মৰ্য্যদা নষ্ট কৰিছে। আমাৰ একমাত্ৰ আশা ভৰষা মহাৰাজ নৰনাৰায়ণৰ ওপৰত। গোজেই গছ হোৱা এই ভূঞা বিলাকক উচ্ছেদ কৰি সমস্ত স্বৰ্ণপীঠ অধিকাৰ কৰি প্ৰজাৰ হিত সাধক, এইয়ে সকলোৰে বাঞ্ছা। নহলে, আশ্যাম দেশৰ ৰজাই সেই দেশ অধিকাৰ কৰিবহি।

চিলা—বাৰু আমি ভাবি চিন্তি চাম। আপুনি এতিয়া যাব পাৰে। চিপাহী, ডাৰোগাক কবি এই ব্ৰাহ্মণ জনক নজৰ বন্দীত ৰাখিব। (সকলোৰে প্ৰস্থান)

পঞ্চম দৃশ্য।

[চিলাৰাইৰ হাউলীৰ পিছ ফালে ফুলনি বাৰীত]
ভুবনেশ্বৰী আৰু দুজনী সহচৰী।

১ম সহচৰী—আপুনি বৰকৈ ঘূৰি নুফুৰিব। এখন্তক বহক।
(পীৰা এখন আনি দিয়ে)

ভুবনেশ্বৰী—মই বাৰু বহিছো, তহঁতে ফুল কিছু গোটাই আন মালা গাথিম।

(সহচৰী দুজনীৰ প্ৰস্থান আৰু চিলাৰাইৰ প্ৰবেশ)

চিলা—তুমি গা কেনে পাইছা ? (ভুবনেশ্বৰী বহাৰপৰা উঠে)

ভুবনে—ভাল পাইছো।

চিলা—তুমি ইয়াত আৰু এসপ্তাহ থাকিলেহে ঘৰলৈ যাব পৰা শক্তি পাবা গাত।

ভুবনে—মই গাত বল পাইছো। এতিয়া যাব পাৰিম ; কাইলৈ ককাইদেউহঁত আহিব নিবলৈ। মই যাম বুলিছো।

চিলা—তেওঁলোক আহিলে ইয়াতে থাকিব এসপ্তাহ, তাৰ পাচত যাব।

ভুবনে—থাকি কি কৰিম। আজিয়ে সৈতে পাঁচ দিন ইয়াতে থাকিলোঁ। পৰহিলৈ গলে সাত দিন হব ; আমি নাৱত হে যাম, গাৰ একো কষ্ট নহয়। ঘৰত দেউতা আৰু আইয়ে চিন্তা কৰি আছে।

চিলা—ভুবনে,

ভুবনে—মহাৰাজ।

চিলা—মোক মহাৰাজ নুবুলিবা। ককাইদেউহে মহাৰাজ ; মই তেওঁৰ ভৃত্য।

ভুবনে—মোৰ মুখতে ওলালে।

চিলা—কিয় ?

ভুবনে—বোধ কৰোঁ ভয়তে।

চিলা—মই বাঘ নে কি? ভয় যে কঁৰা।

ভুবনে—বাঘ নহয়।

চিলা—কি তেন্তে?

ভুবনে—পুৰুষ সিংহ।

চিলা—হা—হা—হা—হা তুমি দেখোন মোক এটা ডাঙৰ উপাধি দিলা। বাৰু মই ও তোমাক এটা উপাধি দিম। 'ভুবনেশ্বৰী নহয় "ভুবনমোহিনী"; লবানে?

ভুবনে—মই কেতিয়াকৈ যাম?

চিলা—ঘৰলৈ যাবলৈ ইমান উত্ৰাৱল কিয়? বোধ কৰোঁ ইয়াত থাকি বৰ অসুবিধা পাইছা।

ভুবনে—অসুবিধা একো পোৱা নাই। আপুনি মোক মৰাৰ পৰা জীয়ালে। মই আপোনাৰ ওচৰত ঋণী।

চিলা—পিছে, ঋণ পৰিশোধ কৰিব নালাগে হবলা?

ভুবনে—মই কি দি ঋণ পৰিশোধ কৰিম? মোৰ একো নাই।

চিলা—মোক টকা-কড়ি নালাগে। মই যে তোমাক থাকিবলৈ ঠাই দিলোঁ, মোকো অকণমান ঠাই নিদিয়াঁ কিয়?

ভুবনে—আপুনি এখন দেশৰ অধিপতি। আপোনাক দিবলৈ ক'ত মোৰ ঠাই আছে?

চিলা—ঠাই আছে।

ভুবনে—ক'ত?

চিলা—তোমাৰ হৃদয়ৰ এচুকত। (ভুবনেশ্বৰীয়ে লাজতে তলমূৰ কৰে) তোমাৰ হৃদয়ৰ এচুকত মোলৈ ঠাই অকণমান আজৰাই দিব নোৱাৰাঁনে? মোক একেবাৰে পাহৰি যাবানে?

ভুবনে—কেতিয়াও নাপাহৰোঁ।

চিলা—সেয়ে যথেষ্ট ঠাই। মোক নাপাহৰিবা ভুবনে। তুমি গলে যে মোৰ হাউলী আন্ধাৰ হৈ যাব। তথাপি তোমাক শীঘ্রে পঠিয়াম (যাব খোজে) অ' এটা কথা; তোমালৈ এই হাৰগছ তৈয়াৰ কৰাইছিলো। (জেপৰ পৰা সোণৰ হাৰ এডাল উলিয়াই দাঙি ধৰে)

ভুবনে—ইমান বহুমূলীয়া উপহাৰ মই কেনেকৈ ল'ম ?

চিলা—ই একো বিশেষ মূল্যবান বস্তু নহয়। ইয়াতকৈ সামান্য উপহাৰ এটা দিলে মোৰ মৰ্য্যাদা লাঘৱ হয়। মোলৈ যি ঠাই তোমাৰ হৃদয়ত থৈছা তাকে অধিকাৰ কৰি এই হাৰগছ ওলমি থাকিব। (চিলাৰাইয়ে ভুবনেশ্বৰীৰ ডিঙিত হাৰ পিন্ধাই দিয়ে) ভুবনেশ্বৰীয়ে তল মূৰ কৰে— চিলাৰাইয়ে দুইহাতে ভুবনেশ্বৰীৰ গালত ধৰি মুখ দাঙি ধৰি ··· ·········। (পট ক্ষেপণ)

তৃতীয় অঙ্ক।

প্ৰথম দৃশ্য।

(বৰদোৱা নগৰত ৰামৰাই ভূঞাৰ ঘৰ বাৰীৰ আগফালে ফুলনিত ভুবনেশ্বৰী বহি গান গায়)

গান।

কত—কথা—মৌ বৰষা—
পাতিছিলা তুমি যে—তাহানি—
যে—ন বসন্ত—ৰ বতাহ ছাটি—অ'—
শৰীৰ জুৰা—ই
বৈ—ছিলে মোৰ শুনি—

আ—জি কি—য় উদা—স্ তোমাৰ প্ৰা—ণ্,
আজি কিয় নাপাওঁ সন্নি—ধা—ন্ ;
আজি কিয় নু—শুনো সেই
প্ৰেম—ৰ্ বাণী—
অ'—মোৰ ক—ণ্ঠ মণি।
হিয়া—ৰ মাজে—আজিও বাজে—
তো—মাৰ মোহন ধ্ব নি— —
পাতিছিলা—তুমি—যে—তা—হানি—

(মনে মনে মালতীৰ প্ৰবেশ)

মালতী—মই আজি শুনিলোঁহে তেও। এনেই হলে কাবো কৰি থাকিলেও নোগোৰাঁ।

ভুবনে—তুমি চোৰৰ দৰে মনে মনে শুনি থাকিবাহি বুলি কেনেকৈ জানিম ?

মালতী—বাৰু কোৰাঁচোন, কাৰ বিৰহ অনলত ডেই পুৰি এনে বিষাদৰ সুৰত মৌ বৰষিছিলা।

ভুবনে—মস্কৰা নকৰিবা। এনেই মন গৈছিলে গাইছিলোঁ।

মালতী—মই হবলা নাজানো? এনেই জুখি হে চাইছিলোঁ। মই ভালকৈ জানো কোন বীৰ পুৰুষৰ প্ৰতিমূৰ্ত্তি তোমাৰ বুকুত অঁকা আছে। কামাখ্যা পৰ্বতৰ শাৰী শাৰী গুলঞ্চ ফুলৰ তলত যাৰ বাহু পাশত আপোন পাহৰা হৈছিলা। যাৰ অনুগ্ৰহত তুমি মৰাৰ পৰা বাঁচিলা।

ভুবনে—মালতী, তুমি বৰ বেয়া মানুহ হে (চকু পানী টোকে) সেইবোৰ কথা কেলৈ মনত পেলাইছা? বেজাৰ নেলাগেনে কি ?

(হঠাৎ ত্ৰিলোচন বৈৰাগীৰ প্ৰবেশ—দুইজনী ছোৱালী চঁক খাই উঠে)

ত্ৰিলোচন—ভয় নকৰিবা, আইটিহঁত। মই আহিছোঁ বুঢ়া বামুণ

তোমালোকলৈ শুভবাৰ্ত্তা লৈ। মই যুৱৰাজ শুক্লধ্বজৰ দূত। এইখন চিঠি তেওঁ দি পঠিয়াইছে শ্ৰীমতী ভুবনেশ্বৰী আইদেওলৈ। (ছোৱালী দুজনীয়ে চকুৰ চাহনি বিনিময় কৰে) তোমালোকৰ ভিতৰত কোনটি সেই বীৰ পুৰুষৰ স্নেহৰ পাত্ৰী মই কব নোৱাৰেঁ।—দুইটি যেন সোণৰ প্ৰতিমা। যুৱৰাজৰ এই নিভাঁজ প্ৰেমলিপি মই ভাঁজ লগা বুঢ়া বামুণে এতিয়া কাৰ হাতত অৰপিম?

(চিঠি লৈ হাত মেলে—মালতীয়ে ভুবনেশ্বৰীলৈ চায়—ভুবনেশ্বৰীয়ে দাঁতেৰে ৰিহাৰ আঁচল কামুৰি ধৰি হাত মেলি চিঠিখন লয় আৰু পঢ়ে।)

ত্ৰিলোচন—মা ভগৱতীয়ে কুশল কৰক, কল্যাণ কৰক। অতি শীঘ্ৰে যেন যুৱৰাজ চক্ৰধ্বজৰ কাৰেঙৰ জেউতি চৰোৱাঁ গৈ। তোমালৈ যুৱৰাজে যি বোৰ উপঢৌকন দি পঠিয়াইছে সেইবোৰ সেই মানুহটোৰ কান্ধত দি আনিছো।

ভুবনে—আপুনি আমাৰ ঘৰলৈ আহক। সখী আহাঁ।

(সকলোৰে প্ৰস্থান)

দ্বিতীয় দৃশ্য।

(বটদ্ৰৱা নগৰত ভূঞাসকলৰ মেল চ'ৰা—শিৰোমণি ভূঞা বুঢ়া খাঁ, আৰু আন আন ভূঞা ডাঙৰীয়াসকল—মোহন আৰু জয়নাথ)।

বুঢ়াখাঁ—আজি বহুত লাগতিয়াল কথা আলচ কৰিব লাগিব। কোচবিহাৰৰ সেনাপতি আৰু যুৱৰাজ চিলাৰাইয়ে এজন কটকীৰ হাতত এখন পত্ৰ দিছে আমালৈ। অ', সৌৱা কটকী আহি পাইছেহি।

(ত্ৰিলোচন কটকীৰ প্ৰবেশ)

আহক, আহক, আসন গ্ৰহণ কৰক। এওঁৱেই ত্ৰিলোচন কটকী, কোচবিহাৰৰ পৰা আহিছে।

ত্ৰিলোচন—শিৰ, শিৰ (আসন গ্ৰহণ কৰে)
মোৰ কবলগীয়া কথা সকলোখিনি পত্ৰতে পাইছে।

বুঢ়াখাঁ—হয় পাইছো। তথাপি আপুনি এই সভাত পত্ৰৰ কথা-খিনি ব্যক্ত কৰি কওক, আটাইয়ে শুনক।

ত্ৰিলোচন—মহাৰাজ নৰনাৰায়ণৰ প্ৰধান সেনাপতি আৰু প্ৰধান অমাত্য আৰু সহোদৰ, যুবৰাজ শ্ৰীশুক্লধ্বজ বা চিলাৰাই। তেওঁ আপোনাসবক জনাবলৈ মোৰ হাতত যি পত্ৰ পঠাইছে, তাৰ মৰ্ম হ'ল এই—আপোনাসবে দেশত সু-শাসনৰ ব্যৱস্থা কৰিব পৰা নাই। বিশেষকৈ ব্ৰাহ্মণ সকল আপোনাসবৰ ৰাজ্যত লাঞ্ছিত আৰু অৱমানিত হৈছে। তদুপৰি বাহিৰৰ শত্ৰুৰ অত্যাচাৰৰ পৰা আপোনাসবে নিজ প্ৰজাক ৰক্ষা কৰিব পৰা নাই। প্ৰধানতঃ পূবফালৰ পৰা পৰাক্ৰমী আশ্যামে ক্ৰমশঃ আগবাঢ়ি আহিছে আৰু কিছু দিনৰ মূৰত আপোনাসবৰ দেশ গ্ৰাস কৰিব। সেইটো হলে পাচলৈ কোচ ৰাজ্যৰো বিপদ ওচৰ চাপিব। এতেকে তাৰ প্ৰতিকাৰ কৰিবলৈ ভূঞা ৰাজ্য আগতে কোচ ৰাজ্যত অন্তৰ্ভূক্ত হোৱাটো বাঞ্চনীয়। কোচ পক্ষীৰাজৰ দৌকাৰ ভিতৰতে আপোনাসবে নিৰ্ভয়ে থাকিব পাৰিব। আপোনা-সবৰ পদ, মৰ্য্যাদা অক্ষুণ্ণ থাকিব।

বুঢ়াখাঁ—এতিয়া সমজুৱা সকলক সোধোঁ তেওঁলোকৰ মতামত কি।

ৰামৰাই ভূঞা—আমি কথাটো বেয়া শুনা নাই। আশ্যামৰ অধীন হবলৈ হলে আমাৰ মান মৰ্য্যাদা নাথাকে, ধৰ্ম্মও নেথাকিব। বৰগছত আঁউজিলে ভয় নাই।

মোহন—সেইটো হবই নোৱাৰে। আমি কাৰো অধীনতা নিবিচাৰেঁা। আমাৰ স্বাধীনতা ৰক্ষা কৰিবলৈ আমাৰ গাত যথেষ্ট শক্তি আছে। ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ উত্তৰ পাৰে আৰু দক্ষিণ পাৰে থকা আমি সকলো ভূঞা যদি এক গোট হওঁ

আশ্যামৰ বা চিলাৰাইৰ কি সাধ্য আছে আমাৰ দেশ জয় কৰিব! আমি যুদ্ধ কৰিম।

জয়নাথ—নিশ্চয় যুদ্ধ কৰিম। "হতো বা প্ৰাপ্স্যসি স্বৰ্গং জিত্বা বা ভোক্ষ্যসে মহীম"। এয়ে ক্ষত্ৰিয়ৰ ধৰ্ম্ম।

এজন ভূঞাই—আমি ডেকাসকলৰ কথা শুনি ভাল পাইছো। যুবৰাজ শুক্লধ্বজ বা চিলাৰাইৰ প্ৰস্তাবত মান্তি হব নোৱাৰোঁ।

বুঢ়াখাঁ—আশ্যামে ললেও লোৱা, কোচে ললেও লোৱা। যুদ্ধ কৰি দেশ ৰক্ষা কৰিম। যদি হাৰোঁ তাতো একো লাজ নাই। বৰং বিনা যুদ্ধই লোকৰ ফুচুলনিত দেশ এৰি দিব নোৱাৰোঁ, তেতিয়াহে লাজ। এতেকে কটকীক কওঁ, তেওঁ নিজে আমাৰ ৰাইজৰ মতামত বুজিলে। আপুনি সেইদৰে যুবৰাজক জনাবগৈ।

ত্ৰিলোচন—বাৰু, সেই মতে যুবৰাজক কোৱা হব। আৰু এটা গধুৰ কথা আপোনাসৱক জনাবলৈ যুবৰাজে কৈ পঠাইছে। যুবৰাজৰ বীৰত্বপূৰ্ণ হৃদয়ৰ গোপন কোণত আপোনাসৱৰ প্ৰতি গভীৰ ব্যথা আছে। আপোনাসৱৰ সুখ আৰু শান্তিৰ নিমিত্তেহে তেখেতে এই দেশ কোচ ৰাজ্যৰ অন্তৰ্ভুক্ত কৰিব বিচাৰিছে; প্ৰভুত্ব কৰিবলৈ নহয়। তদুপৰি আপোনাসৱৰ লগত বৈবাহিক সূত্ৰে মৈত্ৰী স্থাপন কৰিবলৈ তেখেতে হাবিয়াস কৰে।

বুঢ়াখাঁ—কায়স্থৰ ঘৰৰ ছোৱালী কোচলৈ দি মৈত্ৰী ক্ৰয় কৰিম, এনে কাপুৰুষ আমি নহওঁ।

ত্ৰিলোচন—ৰজাৰ জাত বিচাৰ কৰাটো উচিত নহয়। এই প্ৰস্তাৱত হকা-বধা দি বা অৱজ্ঞা কৰি আপোনাসৱে মহৎ অমঙ্গল চপাই আনিব।

মোহন—ভয় খুৱাই কাৰ্য্য সিদ্ধি কৰিব নোৱাৰিব, কটকী।

ত্ৰিলোচন—বাৰু মই এতিয়া যাওঁ। আপোনাসৱ যুদ্ধৰ নিমিত্তে প্ৰস্তুত হওক। (ত্ৰিলোচনৰ প্ৰস্থান)

(কেইবাজনেও একেলগে)—আমি যুদ্ধ কৰিম।

বুঢ়াখাঁ—ঠিক কৈছা। আমি এতিয়া যুদ্ধৰ নিমিত্তে সা-সৰঞ্জাম গোটাব লাগে। কুৰি আৰু দুকুৰি বছৰৰ ভিতৰত সকলো মানুহ ৰণুৱা ভূক্ত হব লাগিব। সাহ আৰু উত্থমে আমাক জয়লাভ কৰাব।

মোহন—লুইতৰ দুই পাৰে থকা সকলো ভূঞালৈ বাতৰি পঠাওক। আমি সকলো ভূঞা একগোট হলে চিলাৰাইৰ কি সাধ্য আমাক বশ কৰিব।

জয়নাথ—অল্পনামপি বস্তুনাং সংহতি কাৰ্য্য সাধিকা।
তৃণৈ গুণত্বমাপন্নৈ বধ্যন্তে মত্ত দন্তিনঃ॥

সকলোৱে সমস্বৰে—আমাৰ জয় অনিবাৰ্য্য।
জয় ভূঞা শক্তিৰ জয়! জয় ভূঞা তন্ত্ৰৰ জয়!!

(আঁৰ কাপোৰ পৰে)

তৃতীয় দৃশ্য।

(শঙ্কৰৰ ঘৰৰ আগচোতাল—চোতালৰ মূৰত এফালে জোপাচাৰেক তামোল আৰু আন ফালে এজোপা বাঁহ গছ—আই খেৰসূতীৰ প্ৰবেশ)

খেৰসূতী—মা ভগৱতী, তুমি মোক মাৰি নিনিয়াঁ কিয় ? মোক কিয় এই জীয়া যাতনা দিছা ? আজি দহবছৰেও মোৰ শঙ্কৰ বিদেশৰ পৰা ঘূৰি নাহিলে। তোমাক কত যে তুতি মিনতি কৰিলোঁ, কত চুলি ছিঙি কাতৰ কৰিলোঁ তাৰ অন্ত নাই। দুখুনীৰ দুখ নুবুজিলা, শঙ্কৰধনক আনি নিদিলা। মোৰ বুকুফটা বেদনাই তোমাৰ পাষাণ হিয়া কোমলাব নোৱাৰিলে। তোমাক পূজা কৰাৰ পৰা তেন্তে কি লাভ ? মিছা, সকলো মিছা, পূজা পাতল মিছা, আগ-ভাগ কৰা মিছা। এই সংসাৰেই মিছা। শঙ্কৰ মিছা। সকলো সপোন মাত্ৰ। যম ৰজা, মোক শীঘ্ৰে মাৰি নিয়াঁ। (প্ৰস্থান)

(বনগঞ্জা গিৰিৰ প্ৰবেশ)

বনগঞ্জা—আইতা, আইতা ! কেনি গলঁা ? একেবাৰে পাগলিনী হ'লা । মা, ভগৱতী, আইতাক কিয় দুখ দিছা ? ককাইদেউক ঘৰলৈ নানা কিয় ? তুমি ইচ্ছাময়ী , এই সংসাৰৰ জীৱবোৰ তোমাৰ হাতৰ এমুঠি কড়ি । তুমি দহ বুলি দহ মাৰিব পাৰঁা পঁচি বুলি পঁচি মাৰিব পাৰা । তোমাৰ অসাধ্য একো নাই । ককাইদেউক ঘূৰাই আনা । আইতা, আইতা !

(প্ৰস্থান)

(খেৰসূতীৰ পুনঃ প্ৰবেশ)

খেৰসূতী—মোক কোনে মাতিছিলে ? শঙ্কৰৰ মাত যেন শুনিলোঁ । অ' বোপাই শঙ্কৰ তই আহি ক'ত লুকাই আছ ? মোক দেখা দে । নাই মিছা, সি অহা নাই । সি আহিছে ; এতিয়াও বহু দূৰত । মোৰ মনে কৈছে, সি আহিছে । (এজোপা তামোল গছৰ ওচৰ চাপি) অ' তামোল, তই বৰ ওখ ; চাই পঠিয়াচোন মোৰ শঙ্কৰ কোনখিনি পাইছেহি ।—অ' তই নেদেখ ; তোৰ চকু-আখি নাই ।— (এজোপা বঁাহ গছৰ ওচৰ চাপি) অ' বঁাহ তই বৰ ওখ । চাই পঠিয়াচোন, মোৰ শঙ্কৰ কোন খিনি পাইছেহি । তোৰ আখি আছে ; তই দেখিবি । চাইছনে ?

(বন গঞ্জাৰ প্ৰবেশ)

বনগঞ্জা—আইতা, আইতা, বৰককাইদেউ সেইয়া পালেহি পদূলি মূৰত । আহক ।

খেৰসূতী—হয়নে ? সঁচাকৈয়েনে ?

(লৰি যায়, বাটত উজুটি খাই পৰে, মুছ্-কচ্ যায়)

(আঁৰ কাপোৰ পৰে)

চতুৰ্থ দৃশ্য

(বৰদোৱাৰ বহুত পশ্চিম-দক্ষিণে দণ্ডুৱা পথাৰ—দূৰত চিপাহী থকা তম্বু ঘৰ দেখা যায়)

(হাতত চিলনী চৰাই অকাঁ নিচান লৈ চাৰিটা চিপাহীৰ প্ৰবেশ আগত আহে যোদ্ধাৰ সাজত চিলাৰাই)

চিলাৰাই—মোৰ নৰমৰ ৰণুৱাহঁত, তোমালোকে আজি যি শত্ৰুৰ সমুখীন হবলৈ ওলাইছাহঁক, তোমালোকৰ বীৰত্বৰ কাহিনী শুনি সিহঁতৰ পেটতে হাত ভৰি লুকাইছে। আজি তোমালোকে সেই বীৰত্ব অটুট ৰাখিব লাগিব। আহাঁ আমি সমৰক্ষেত্ৰলৈ যাওঁ।　　(প্ৰস্থান)

(চিপাহীবোৰে গান গায়)

গান।

বাজক, বাজক, ৰণৰ ডংকা
উড়ক, উড়ক, চিলা—নিচান ;
জিনিব লাগিব সুদূৰ লংকা
ৰণত সদায় জয়ী কোচান।

সিৰত বহিছে শৈব শোনিত,
অতুল বাহুত বীৰ্য্য যাৰ ;
বীৰ কোচানৰ ৰণ সমুখত
তিষ্টিব পাৰে শকতি কাৰ ?

বাজক, বাজক ৰণৰ ডংকা

(প্ৰস্থান)

(ৰণ বাদ্যৰ ছেৱে ছেৱে গান গাই হাতত প্ৰভাতী সূৰ্য্যৰ পতাকা লৈ চাৰিজন ভূঞা ৰণুৱাৰ প্ৰবেশ

গান।

উড়োৱাঁ আমাৰ প্ৰভাতী নিচান
বজোৱাঁ আমাৰ ৰণৰ ঢোল ;
জয় ভূঞাৰাজ, জয় ভূঞাৰাজ'
'জয় ভূঞাৰাজ, উঠক ৰোল।
সিৰত বহিছে শাক্ত শোণিত
হিয়াত অসীম সাহস যাৰ ;
জয় ভূঞাৰাজ, জয় ভূঞাৰাজ,
ভূঞাৰ শক্তি দুৰ্ণিবাৰ।

পেলোৱাঁ মনত বাণ, ভগদত্ত,
পেলোৱাঁ মনত নৰকাসুৰ,
বীৰৰ তেজেৰে হৈ প্ৰমত্ত
কাটি শত্ৰুৰ পেলোৱাঁ মূৰ।
উড়োৱাঁ আমাৰ প্ৰভাতী নিচান·········

(যোদ্ধাৰ সাজত মোহন ভূঞাৰ প্ৰবেশ)

মোহন ভূঞা—মৰমৰ ৰণুৱাহঁত, আমাৰ এই ভোগেভৰা স্বৰ্ণ-পীঠৰ অপৰ্য্যাপ্তিত আমাৰ ওচৰ চুবুৰীয়া ৰাজ্যবোৰৰ মানুহৰ চকু পুৰিছে। সেইহে লক্ষ্মীৰ ভড়াঁল আমাৰ এই অনুপম দেশ লবলৈ সিহঁতে অহো পুৰুষাৰ্থ কৰিছে তোমালোকে এৰি দিবানে ?

চিপাহী সকলে—কেতিয়াও নিদিওঁ, কেতিয়াও নিদিওঁ

মোহন—শুনি সন্তোষ পালোঁ। এনে কাপুৰুষ আছেনে তোমালোকৰ মাজত যি এই ধৰ্ম যুদ্ধলৈ পিঠি দি প্ৰাণৰ ভয়ত পলাই যাব ?

চিপাহী সকলে—নাই, নাই।

মোহন—চোৱাঁ ৰণুৱাহঁত, আজি শত শত বছৰ ধৰি আমি এই স্বৰ্ণপীঠ অধিকাৰ কৰি আছো। সেই গৌৰব অক্ষুণ্ণ ৰাখিবলৈ আমি প্ৰাণ বিসৰ্জিম। এনে শত্ৰু নাই যি স্বদেশ প্ৰেমক ধ্বংস কৰিব পাৰে; এনে অস্ত্ৰ নাই যি বুকুৰ সাহ জয় কৰিব পাৰে। আছেনে?

চিপাহী সকলে—নাই, নাই।

মোহন—এতিয়া আহঁা, আমি আগবাঢ়ি শত্ৰুৰ ওপৰত বাঘৰ স্বৰূপে জঁপিয়াই পৰোঁ।

(সকলোৰে প্ৰস্থান)

(আঁৰকাপোৰ পৰে)

চতুৰ্থ অঙ্ক

প্ৰথম দৃশ্য

(চোতালৰ মূৰত থকা এজোপা শিলিখা গছত আঁউজি, পীৰাত বহি শঙ্কৰে সাচি পাতত পুথি লিখিছে; এনেতে বুঢ়াখাঁৰ প্ৰবেশ)

বুঢ়া-খাঁ—কি কৰিছা ডেকাগিৰি?

(শঙ্কৰে মূৰ দাঙি চাই, উঠি আহি, সম্ভাষণ কৰি অন্য এখন তামুলী পীৰাত বুঢ়া খাঁক বহুৱায়)

বুঢ়াখাঁ—বহঁা, (দুইয়ো বহে) তোমাৰ লগত ভালকৈ কথা এআষাৰ পাতিবলৈকে আহৰি পোৱা নাই। তুমিও আইতাৰৰ অন্ত্যেষ্টি কামত ব্যস্ত আছিলা। দুখৰ বিষয় তেওঁ তোমাক দেখিবলৈ নাপালে।

শঙ্কৰ—আইতাৰ কথা মনত পৰিলে মোক শোকে খুন্দামাৰি ধৰে (চকু পানী টোকে)।

বুঢ়াখাঁ।—শোক নকৰিবা। তেখেতে যথেষ্ট আয়ুস পালে। বৈধব্য অবস্থাত জীয়াই থকাটো একো সুখৰ নহয়। মা ভগৱতীৰ কৃপাত তেওঁ ৰোগী বিছনাত পৰি যাতনা ভুগিবলৈ নহল। পিছে তুমি অতকাল বিদেশত ভ্ৰমি বহু দেশ আৰু ৰাজ্য আৰু লোক দেখি আহিলা। আমি নাদৰ ভেকুলী। তুমি দেখি শুনি অহাত আমাৰ বল বাঢ়িলে। নিশ্চয় তুমি দেখি আহিছা, সেই বোৰ দেশত শাসন প্ৰণালী কেনেকুৱা, ৰণ কৌশলত কি কি নতুন উপায় উদ্ভৱ কৰিছে, বেহা বেপাৰ কেনে চলিছে। কোন কোন ৰাজ্যৰ মাজত মৈত্ৰী বা বৈৰতা আছে। আমাৰ বিষয়ে সেই দেশ বোৰৰ মানুহে কিবা জানেনে। আমাৰ বিপদৰ কথা নিশ্চয় জানিছা—কেনেকৈ চিলাৰাইয়ে বিনা কাৰণতে আমাক আক্ৰমণ কৰি, আমাৰ বহুত সৈন্য সামন্ত মাৰি আমাক পঙ্গু কৰি থৈ গল। কেনেকৈ ৰামৰাই ভূঞাই নিজৰ জীয়েক ভুবনেশ্বৰীক চিলাৰাইলৈ দি মিত্ৰতা পাতি আমাৰ বিশ্বাসঘাতকতা কৰিলে। এই অন্যায়ৰ প্ৰতিশোধ লব লাগিব। তোমাৰ বল আছে, বুদ্ধি আছে, দেশ দেশান্তৰ ফুৰি অভিজ্ঞতা জন্মিছে। প্ৰজাৰ মাজত তোমাৰ খ্যাতি আৰু প্ৰতিপত্তি আছে। এতেকে ভুঞা তন্ত্ৰ পুনঃ প্ৰতিষ্ঠা কৰিবলৈ তুমি যত্নবান হব লাগিব।

শঙ্কৰ—খুড়াদেউ, আপুনি যি ৰাজ কাৰ্য্যৰ ভাৰ মোৰ ওপৰত ন্যস্ত কৰিব খুজিছে তাৰ নিমিত্তে মই সমূলি অপ্ৰস্তুত।

বুঢ়া খাঁ।—সেইটো জানো। এতিয়া প্ৰস্তুত হব লাগে। উশাহত কাম সিদ্ধি নহয়। তুমি সকলোকে শিকাই বুজাই আমাৰ অন্তৰত জাতীয় গৌৰৱ জগাই তুলিব লাগিব। সিহঁতৰ মনত উৎসাহ আৰু উদ্যমৰ বীজ সঞ্চাৰ কৰিব লাগিব। তাৰ পাচত চাৰি পাঁচ সহস্ৰ বলিষ্ঠ মানুহ

বাছি লৈ এটা শকত বাহিনী গঠন কৰিব লাগিব। তেতিয়া আমি দক্ষিণ ফালৰ পৰা অহা কছাৰী শক্তিক স্তব্ধ কৰি কপিলী নৈলৈকে আমাৰ ৰাজ্য বিস্তাৰ কৰিব লাগিব। তাৰ পাচত, ছল আৰু চেলু চাই কোচ ৰজাৰ আধিপত্য ওফৰাব লাগিব। তেনে ছিদ্ৰ আমি সহজে পাম। কাৰণ কোচান আৰু আশ্ৰামৰ লগত দ্বন্দ লাগি আছে।

শঙ্কৰ—ৰাজকাৰ্য্য হাতত লোৱা মোৰ উদ্দেশ্য নহয়, সেই বিষয়ে মোৰ স্পৃহাও নাই, অভিজ্ঞতাও নাই। আপুনি অন্য যোগ্যবান মানুহৰ বিচাৰ কৰক। সংসাৰত মোৰ গন্তব্য পথ সুকীয়া।

বুঢ়াখাঁ—তোমাৰ গন্তব্য পথেদি গলেনো মানুহ ক'ত ওলাবগৈ?

শঙ্কৰ—পূৰ্ব্বতে য'ৰ পৰা আহিছিল তাতে; অৰ্থাৎ ঈশ্বৰৰ সন্নিধানত

বুঢ়াখাঁ—তেনে হলে আহিবৰ বা সকাম আছিল কি? পৰাধীন জীৱন যাপন কৰি লোকৰ পদলেহন কৰিবলৈকে নে?

শঙ্কৰ—আপোনাসৱে কাক স্বাধীন, কাক পৰাধীন বোলে বুজি নাপাওঁ। আমি প্ৰত্যেকে স্বাধীন জীৱ। কিন্তু নিজে নিজৰ ভৰিত মায়া মোহৰ শৃংখল লগাই পৰাধীন বন্দীৰ দৰে পৃথিবীত ঘূৰি ফুৰিছো। এই বোৰ ত্যাগ কৰিলেই আমি পুনৰ স্বাধীন। আমাৰ অন্তৰত যি জন নাৰায়ণ আছে, তেওঁ জাগৰিত হলে কোচানৰ সহস্ৰ নাৰায়ণেও আমাক অধীন কৰিব নোৱাৰে। এতিয়া কোচৰ নৰনাৰায়ণৰ যি বাহ্যিক প্ৰভূত্ব সি অতি অসাৰ আৰু অনিত্য।

বুঢ়াখাঁ—তোমাৰ এই পাণ্ডিত্যপূৰ্ণ কথা বুজিবলৈ মোৰ সময়ো নাই, আগ্ৰহো নাই। (আসনৰ পৰা উঠে) নৰনাৰায়ণৰ প্ৰভূত্ব অনিত্য কৰিবলৈহে তোমাক খাতিছোহি। নহলে

গোজেই গছ হব। আমি হাত সাবতি বহি থাকিলে সেই অনিত্যই নিত্যতা লাভ কৰিব। (এখোজ দোখোজকৈ পদুলিলৈ আগ বাঢ়ে। শঙ্কৰ পাছে পাছে যায়)।

শঙ্কৰ—এই সংসাৰ খনেই অনিত্য। দুদিনলৈ দপ্‌দপালে কি হব ?

বুঢ়াখা—তোমাৰ ভুল, ডেকাগিৰি। এই সংসাৰ খন অনিত্য নহয়। ই কত কাল আছে, আৰু কত কাল থাকিব, তাৰ কিবা তত্ত্ব পাইছা জানো ? ইয়াৰ আদি অন্ত কোনেও কব নোৱাৰে। চাৰি মুঠি জীৱই এই সংসাৰ কত কাল ভোগ কৰি আহিছে, আৰু কত কাল ভোগ কৰি থাকিব, তাৰ কি অন্ত আছে ? তুমি কেনেকৈ এই সংসাৰ খন অনিত্য বুলি ক'লা ? এই সংসাৰ নিত্য, নিত্য, নিত্য ; আৰু আমি জীয়াই থাকি ইয়াক ভোগ কৰিবলৈ হে জনম ধৰিছো। "বীৰ ভোগ্যা বসুন্ধৰা" এই কথা মনত ৰাখিবা।

শঙ্কৰ—ধৰ্মৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত নহলে, মানৱ সমাজ অচিৰে ধ্বংসপ্ৰাপ্ত হব, বসুন্ধৰা ভোগ কৰাটো দূৰৰ কথা।

বুঢ়াখা—বীৰত্বই ধৰ্ম। জানানে ? কাপুৰুষতাই পাপ। বীৰত্বই দেশ আৰু স্বজাতিক ৰক্ষা কৰিব পাৰে ; পুথি পাঁজিয়ে নোৱাৰে। এই জন্মত নিস্কৰ্মা হই পৰ জন্মত স্বৰ্গ সুখ পাবলৈ বাঞ্ছা কৰাটো আত্মপ্ৰবঞ্চনা মাত্ৰ। তুমি যেতিয়া ক্ষত্ৰিয় ক্ৰিয়া, কাৰ্য্যাদিলৈ পিঠি দি পণ্ডিতালিত ধৰিলা তেতিয়াই বুজিলোঁ, ভূঞা শক্তিৰ পতন অনিবাৰ্য্য। থাকা ; তোমাৰ পাৰত্ৰিক চিন্তা লৈ বহি থাকাঁ ; মই আহিলোঁ।

(প্ৰস্থান)

শঙ্কৰ—(স্বগতঃ) কূপ মণ্ডূকৰ দৰে যি আজন্ম কাল ক্ষুদ্ৰ স্বাৰ্থৰ মেৰপাকত দিন কটাইছে তাৰ দৃষ্টিৰ পৰিধি কেনেকৈ ডাঙৰ হব ? চাৰিকুৰি বছৰৰ ডেওনা পাৰ হৈয়ো এই বুঢ়াখঁাই হীন মনোবৃত্তি আৰু ক্ষমতাৰ লোভ এৰিব পৰা নাই । ভোগ কৰিবৰ ক্ষমতা কেতিয়াবাই হেৰুৱালে ; কিন্তু তাৰ লালসাই বুঢ়াক শান্তি দিয়া নাই । ৰাজসিক ক্ষমতা তাতোধিক নীচ । ই মানুহৰ হিতাহিত জ্ঞান অপহৰণ কৰে । নিজৰ ক্ষমতা প্ৰকাশ কৰিবলৈ লোকৰ ওপৰত অত্যাচাৰ কৰে । সিহতৰ অন্তৰত ঈৰ্ষা, হিংসা, সন্দেহ আৰু ভয়ে আন্দোলন কৰি থাকে । একে জন ঈশ্বৰৰ সন্তান মানুহ ; সেই কথা পাহৰি, দেশে, দেশে, অঞ্চলে, অঞ্চলে, অইন কি, চুবুৰিয়ে, চুবুৰিয়ে একোটা কৃত্ৰিম জাতীয়তা বোধ সৃজন আৰু পোষণ কৰি ইটোৱে সিটোৱে খোৱা কামোৰা কৰি মৰে । হে বিপথগামী মানৱ, এক পৰমেশ্বৰত শৰণ ল । তেওঁৰেই অধীন আৰু কিংকৰ বুলি ভাবি ভক্তি গঙ্গাত ডুব দে । (উলটি ঘৰমুৱা হৈ যাব খোজে ; এনেতে কপালত সেন্দুৰৰ ৰেখা ডিঙিত জবা ফুলৰ মালা, পিন্ধি, মাধৱদেৱ আৰু ৰাম দাসৰ প্ৰৱেশ)

মাধৱ—জয় মা কালী, জয় মা দুৰ্গে ।

শঙ্কৰ—(উলটি ঘূৰি চাই) নাৰায়ণ, নাৰায়ণ ।

মাধৱ—জয় মা কালী ! জয় মা দুৰ্গে ! হে শ্ৰেষ্ঠ, আপুনি কি কালী মাতাৰ জয় গানত যোগ নিদিয়ে ?

শঙ্কৰ—এক মাত্ৰ নাৰায়ণ সত্য আৰু নিত্য । আন সকলো তেওঁৰে সৃষ্টি ।

মাধৱ—আপুনি কয় কি ? হা-হা-হা আপোনাৰ নাৰায়ণ পুৰুষ অকৰ্ত্তা, নিৰ্গুণ, সাক্ষী মাত্ৰ । এই সংসাৰৰ ৰচয়িত্ৰী হৈছে প্ৰকৃতি, মহামায়া, মহাশক্তি ।

শঙ্কৰ—ৰাম দাস ; এৱেঁই নে কি তোমাৰ জেঠেৰী মাধৱ যি তোমাক ছাগলী কিনিবলৈ পঠিয়াইছিলে ?

ৰামদাস—হয়, এখেতেই মাধৱ, মোৰ জেঠেৰী।

শঙ্কৰ—অ', এওঁক লগ পাই ভাল পালোঁ। আহাঁ মাধৱ, আহাঁ ৰাম দাস ; আমি ঘৰত বহি আলোচনা কৰোঁ।

(সকলোৰে প্ৰস্থান)

(আঁৰ কাপোৰ পৰে)

চতুৰ্থ অঙ্ক

দ্বিতীয় দৃশ্য

দৃশ্য—শঙ্কৰৰ চ'ৰাঘৰ

(শঙ্কৰ, মাধৱ আৰু ৰাম দাসৰ প্ৰবেশ)

শঙ্কৰ—বহাঁ মাধৱ, বহাঁ ৰাম দাস।

(দুয়ো দুখন পীৰাত বহে ; শঙ্কৰো বহে) তুমি কি কৈছিলা মাধৱ ?

মাধৱ—শিৱ আৰু শক্তি, অথবা, পুৰুষ আৰু প্ৰকৃতি দুয়ো অনাদি কালৰ পৰা আছে। কোনেও কাকো সৃজন কৰা নাই। এতেকে আপুনি যে দুৰ্গাক নাৰায়ণৰ সৃষ্টি বুলি কৈছে সেইটো মই প্ৰতিবাদ কৰোঁ। পুৰুষ নিষ্ক্ৰিয় আৰু নিগু্ৰ্ণ। প্ৰকৃতি গুণান্বিতা আৰু ক্ৰিয়াশীলা। তেওঁক নুপূজি কাক পূজিম ?

শঙ্কৰ—মায়াং. তু প্ৰকৃতিম বিদ্যাৎ মায়িনং ; তু মহেশ্বৰম্ । প্ৰকৃতি মহেশ্বৰৰ ইচ্ছাশক্তি এতেকে তেওঁৰ অধীন। গা গছক নুপূজি ডালে পাতে কোনে পূজা দিয়ে ?

মাধৱ—আপুনি সেইটো উপমা দি বুজাব খুজিছেনে কি, যে প্ৰকৃতি পুৰুষৰ পৰাহে বাজ হৈছে, আগতে নাছিল ?

শঙ্কৰ—হয়, একম্ এব ইদং অগ্ৰ আসীৎ।

মাধৱ—তেনেহলে শ্ৰীকৃষ্ণই গীতাত কিয় কৈছে "প্ৰকৃতিং পুৰুষং চৈব বিদ্ধি অনাদি উভৌ অপি" ? তদুপৰি গীতাত কৈছে—

"প্ৰকৃত্যৈব চ কৰ্মাণি ক্ৰিয়মানানি সৰ্বশ;।
যঃ পশ্যতি তথাত্মানং অকৰ্ত্তাৰং স পশ্যতি ॥"

আৰু কৈছে "কাৰ্য্য কাৰণ কৰ্ত্তৃত্বে হেতুঃ প্ৰকৃতিৰুচ্যতে" এনে স্থলত সৃষ্টিৰ আদি কাৰণ প্ৰকৃতি বা মা ভগৱতী যি আমাক জন্ম দিছে আৰু সাক্ষাৎ মাতৃস্বৰূপা হৈ আমাক লালন-পালন কৰি ডাঙৰ কৰিলে তেওঁক নুপূজি পূজিম কাক ?

শঙ্কৰ—দেবী অকল তোমাৰেই জননী নে ?

মাধৱ—মোৰ জননী, আপোনাৰ জননী, সকলো জীৱ-জন্তুৰ জননী।

শঙ্কৰ—তেনেহলে, সেই জগজ্জননীৰে সন্তান এটি নিৰপৰাধ ছাগলীক বধ কৰি তাৰ মাতৃক পূজা কৰিবানে ? তোমাৰ জগজ্জননী কি ইমান নিষ্ঠুৰ যে নিজ সন্তানৰ ৰঙা তেজেৰে হে তৃপ্তি পায় ? চণ্ডী নিশ্চয় পঢ়িছা ?

মাধৱ—হয় পঢ়িছো।

শঙ্কৰ—তাত দেৱতা সকলে দেবীক এই বুলি স্তুতি কৰা নাই নে ?

"যা দেবী সৰ্ব্ব ভূতেষু দয়া ৰূপেণ সংস্থিতা।
নমস্তস্যৈ নমস্তস্যৈ নমস্তস্যৈ নমোনমঃ ॥"

তোমাৰ অন্তৰত যি দয়া গুণ আছে সেইয়ে তোমাৰ হৃদয়ৰ অন্তৰ্ভূতা দুৰ্গা দেবী। দেবীপূজা কৰিবলৈ গৈ যদি তুমি এটা নিৰপৰাধী জন্তু হত্যা কৰাঁ, তেনেহলে তাৰ দ্বাৰাই, তোমাৰ হৃদিস্থিতা দয়াৰূপিনী ভগৱতীকে হত্যা কৰিবা। এনেবোৰ নিষ্ঠুৰ কাম কৰিয়েই দয়াৱতী দেবীৰ নামত কলংক সানিছা। তেওঁক বহুতে কেচাইখাঁতী বোলে কিয় ? কাৰ দোষত ?

(মাধৱদেৱ আসনৰপৰা উঠি গুছি যায়)

শঙ্কৰ—তেওঁ কিয় উঠি গ'ল, ৰাম ?

ৰামদাস—আপুনি কটা ঘাত চেঙাতেল দিলে। ঘা শুকালে আকৌ আহিব।

শঙ্কৰ—তুমি তেওঁক আকৌ আনিবা। এনে শাস্ত্ৰজ্ঞ পণ্ডিত আমাৰ মাজত আগে পিছে পোৱা নাই। তেওঁক মোক লাগে। তেওঁৰ যি পাণ্ডিত্য আৰু সূক্ষ্ম বুদ্ধি তাৰ দ্বাৰা তেওঁ সমাজৰ বহুত উপকাৰ সাধিব পাৰিব ; কেৱল মাথোঁ এজন গুৰি ধৰোঁতা লাগে। তুমি তেওঁক কাইলৈকে মাতি আনিবা। মোৰ কথা কবা।

ৰামদাস—মই নিশ্চয় আনিম। আপোনালোক দুজনৰ মাজত হোৱা কথাবাৰ্ত্তা শুনিবলৈ পাই মই ধন্য।

(আঁৰ কাপোৰ পৰে)

৪ৰ্থ অঙ্ক।

৩য় দৃশ্য।

[বটদ্ৰৱা নগৰৰ ৰাজ আলি—শ্ৰীধৰ ভট্টাচাৰ্য্যৰ প্ৰৱেশ]

শ্ৰীধৰ—এতিয়া বুজিলিনে বুঢ়াখাঁ, ব্ৰহ্মতেজ কাক বোলে ? ব্ৰাহ্মণক উপেক্ষা কৰি তোৰ কি গতি হ'ল চা। মোৰ নাকৰ এটা নিশ্বাসত তোৰ অভিমান, আত্মগৌৰৱ, ৰাজসিক মইমতালি, তোৰ দপ্‌দপনি কেনিবাদি উড়ি গল। এতিয়া কোচ ৰজাৰ কৰতলীয়া হৈ থাক। মোৰ এতিয়া প্ৰধান কৰ্ত্তব্য হল সমাজ সংস্কাৰ কৰা। এই ভূঞাবোৰে বহুদিনৰ পৰা নানা উপায়েৰে প্ৰজাৰ চকুত ব্ৰাহ্মণৰ মান, মৰ্য্যাদা লঘু কৰিবলৈ যত্নবান হৈ আহিছে। এতিয়া তাৰ প্ৰতি-বিধান কৰা নিতান্ত উচিত আৰু আৱশ্যক হৈ পৰিছে।

(নীলকণ্ঠৰ প্ৰবেশ)

নীলকণ্ঠ—ইচ্ ইচ্! হৰি, হৰি! দেশ গুছি ৰসাতল হল। এনে কথা ক'ত দেখিছা, ক'ত শুনিছা!

শ্ৰীধৰ—কি হল নীলকণ্ঠ? কিয় ধৰ্ ফৰাইছা?

নীলকণ্ঠ—হবলৈ আৰু কি থাকিল? এই দেশত ব্ৰাহ্মণ, পণ্ডিৎ থকাৰ সকাম নাই।

শ্ৰীধৰ—কি হল বাৰু কোৱাচোন। তোমাক কোনোবা শূদ্ৰই অপমান কৰিলেনে কি?

নীল—অপমান অকল মোকে কৰিলেনে? আপোনাকো কৰিলে তেওঁকো কৰিলে, সমস্ত ব্ৰাহ্মণমণ্ডলীক কৰিলে। সমাজক কৰিলে, দেৱতাক কৰিলে। নকৰিলে কাক?

শ্ৰীধৰ—কোনে কৰিলে? কেনেকৈ?

নীল—শূদ্ৰ হৈ যদি গুৰুৰ আসনত বহে, বহি শিষ্য ভজায়, ভজাই সেৱা সৎকাৰ লয়, লৈ দেশত তোলপাৰ লগায়, তেনেহলে নো আৰু থাকিল কি?

শ্ৰীধৰ—ক'ত নো দেখিলা এনে গছত গৰু উঠা কথা?

নীল—চকুৰ আগতে। কুসুম ভূঞাৰ পুতেক শঙ্কৰে দেশবিদেশ ফুৰি আহি এতিয়া ভো, ভো, গোসাঁইটো হৈ পৰিল; ধৰ্ম্ম গুৰুৰ ভাও ধৰি দীক্ষা মন্ত্ৰ দি শিচ্ ভজাইছে। জাকে জাকে মানুহে শঙ্কৰৰ ওচৰত আঠু লৈ শৰণাগত হৈছে।

শ্ৰীধৰ—ইমান পালেগৈনে? মোৰ বিশ্বাস হোৱা নাই। তুমি বোধ কৰোঁ ভুল কৰিছা। অ' বুজিছো।

নীল—কিটো বুজিলে?

শ্ৰীধৰ—শঙ্কৰে ভাটী দেশলৈ গৈ তাত হাত চোৱা, মঙ্গল চোৱা, হাত বিদ্যা শিকি আহিছে। সেইহে মূৰ্খ মানুহবোৰে বেঢ়ি ধৰিছেগৈ। সেইদৰে শঙ্কৰে দুই চাৰি পইছা ঘটিছে, ঘটক।

নীল—এ দেউ, সেইটো নহয়। শঙ্কৰে, মই শুনিছো, কিবা নতুন ধৰ্ম উলিয়াইছে। জাকে জাকে মানুহ গৈ তেওঁৰ কথা শুনে আৰু গুৰু মানি লৈছে। আহকচোন, আমি শঙ্কৰৰ পদূলিত এখন্তেক থিয় হৈ শুনো, শঙ্কৰে নো কি কৈছে শুনো। (দুয়ো আগবাঢ়ি গৈ কাণপাতি শুনে)

(নেপথ্যৰ পৰা শঙ্কৰে বক্তৃতা দিছে)

শঙ্কৰ—শুনা হেৰা, মোৰ মৰমৰ ভাইহঁত! তোমালোকলৈ মই শুভবাৰ্ত্তা আনিছো। তোমালোক সকলো অমৃতৰ সন্তান; একেজন পৰম ঈশ্বৰৰ পৰিয়ালভুক্ত। তোমালোকৰ মাজত কোনো উচ্চ নীচ নাই, সৰু বৰ নাই; পৱিত্ৰ অপৱিত্ৰ নাই, জাতিগত পাৰ্থক্য নাই। যেনেকৈ চন্দ্ৰৰ ৰশ্মি সকলোৰে উপভোগ্য, সেইদৰে পৰমপিতা পৰমেশ্বৰৰ কৃপা সকলোৰে ওপৰত সমানে পৰে। তোমালোকে তেওঁক নাপাহৰিবা। তোমালোকে দিনেৰাতিয়ে তেওঁৰ নাম লবা আৰু তেওঁক মনত ধ্যান কৰিবা। দেখিবা, তোমাসবৰ দুখ, কষ্ট, দৈন্য দূৰ হব। ইহকালত শান্তি আৰু পৰকালত বৈকুণ্ঠবাসী হবা।

এই কলি যুগত ঈশ্বৰৰ নাম লোৱাত বাজে অন্য কোনো ধৰ্ম্ম নাই। তপ, জপ, হোম, যজ্ঞ সকলো অসাৰ আৰু দূষিত। এক পূৰ্ণব্ৰহ্ম পৰম ঈশ্বৰত বাজে অন্য দেব-দেবীৰ অৰ্চনা কৰাৰ কোনো প্ৰয়োজন নাই, লাভো নাই। এনেকুৱা বস্তু নাই যিটো অন্য দেৱ দেৱীয়ে তোমাক দিব পাৰে কিন্তু পৰমেশ্বৰে দিব নোৱাৰে। এনেকুৱা বিপদ নাই যাৰ পৰা অন্য দেৱতাই তোমাক উদ্ধাৰ কৰিব পাৰে কিন্তু পৰমেশ্বৰে নোৱাৰে। এতেকে হে মৰমৰ ভাইহঁত, তোমালোকে এক পৰম ব্ৰহ্মত মন নিবিষ্ট কৰা। সেই নিৰ্গুন পৰমব্ৰহ্মাই দ্বাপৰ যুগৰ শেষ শতিকাত শ্ৰীকৃষ্ণ ৰূপে

দুষ্টক দমন আৰু সন্তক পালন কৰিবলৈ মথুৰাত অৱতীৰ্ণ হৈছিল। তেওঁৰ সুন্দৰ মূৰ্ত্তি ধ্যান কৰাঁ, তেওঁৰ লীলা-মালা স্মৰণ কৰা আৰু তেওঁৰ নাম লোৱাঁ। তেতিয়া পৰমেশ্বৰে তোমাসবৰ শিৰত কৃপা বৰ্ষিব। ঘৃণা, নিন্দা, হিংসা, ক্ৰোধ, লোভ, মোহ, পৈশুন্য আদি পাপ আপোনা-আপুনি তোমালোকৰ মনৰ পৰা খহি পৰিব। এতেকে হে ভাইহঁত, তোমালোকে পাপ পঙ্কিলৰ পৰা উঠাঁ; সাধুৰ সঙ্গ বিচাৰি লোৱাঁ। ব্ৰাহ্মণত্ব লাভ কৰাঁ।

নীল – শুনিলেনে এতিয়া শঙ্কৰে কি শিকাইছে ?

শ্ৰীধৰ— শুনিলোঁ। ই অতি পাষণ্ড। জাতি, অজাতি, সকলোকে একাকাৰ কৰিব খুজিছে। আটাইবোৰ শূদিৰকে বামুণ পাতিব খুজিছে। ইয়াৰ প্ৰতিকাৰ শীঘ্ৰে কৰিব লাগে।

নীল—সোনকালে কৰক। নহলে গোজেই গছ হব। সৌফালে সেইটো কোন আহিছে, নাচি নাচি ?

(হাতত মালা লৈ নাচি নাচি এজন ভকতৰ প্ৰবেশ)

১ম ভকত— (নাচি নাচি গায়)

"কলি যুগে ৰাম নামে সা – ৰ হৰি হৰি
ৰাম নাম বিনে নাহি আ—ৰ হৰি হৰি
ৰাম নামে পায় ভৱ পা—ৰ হৰি হৰি
পূজা মন্ত্ৰ সকলো অসা—ৰ হৰি হৰি।

শ্ৰীধৰ—এনে কথা কয়। পূজা মন্ত্ৰ অসাৰ! মাৰা হে তাক গঁতা এটা।

(নীলকণ্ঠই ভকতক গঁতা মাৰি দিয়ে, ভকতে আকৌ গায়)

ভকত—"ৰাম নামে পুৰুষ উদ্ধাৰ হৰি হৰি
কলি যুগে ৰাম নামে সা – ৰ হৰি হৰি"

(নীলকণ্ঠই ভকতক গঁতিয়াই বাহিৰ কৰি দিয়ে)

শ্ৰীধৰ—আৰু এটা আহিছে।

(দ্বিতীয় ভকতৰ প্ৰবেশ)

২য় ভকত—ভা—ল উপায় পাইলোঁ ভাই ভাই এ,
ৰাম নাম নিগম ৰহস্য
একচিত্ত মনে ভজোঁ ভাই ভাই এ,
যাৰে নাম তাকে কৰোঁ বশ্য।
(আকৌ দোহাৰে)

শ্ৰীধৰ—ই আগম নিগম চিনি পোৱা হল। ধৰাচোন তাক বশ্য কৰিব লাগে।

ভকত—ভা—ল উপায় পাইলোঁ ভাই ভাই এ
ৰান নাম নিগম ৰহস্য
এক চিত্তমনে ভজোঁ ভাই ভাই এ
যাৰে নাম তাকে কৰা বশ্য।

(নীলকণ্ঠই ভকতৰ চুলিত ধৰি টানে)

২য় ভকত—চুলিত ধৰিছা কিয় ?

নীল—তোক বশ্য কৰিব খুজিচো। (এৰি দিয়ে)

২য় ভকত—ভা—ল উপায় পাইলোঁ। (প্ৰস্থান)

শ্ৰীধৰ—হেৰা নীলকণ্ঠ, আৰু এটা আহিছে।

(৩য় ভকতৰ প্ৰৱেশ)

৩য় ভকত—ভাই মুখে বোলা ৰাম, হৃদয়ে ধৰা ৰূপ,
এতেকে মুকুতি পাইবা, কহিলো স্বৰূপ।
আকৌ দোহাৰে)

শ্ৰীধৰ—মাৰি দিয়াঁহে তাৰ মুখত মুকুটি এটা।

নীলকণ্ঠ—ভকত গা চোন, গা আকৌ।

৩য় ভকত—ভাই মুখে বোলা ৰাম, হৃদয়ে ধৰা ৰূপ
এতেকে মুকুতি

নীলকণ্ঠ—পাইবা কহিলোঁ স্বৰূপ। (ভকতৰ মুখত মুকুটি মাৰে)

৩য় ভকত—কিয় মাৰিলাহে মোক ?

নীল—মুকুটি বিচাৰিছ মুকুটি দিছো। কি বেয়া হল ?
২য় ভকত—ভাল নহব দেই ; তহঁতৰ দিন উকলিল। (প্ৰস্থান)
শ্ৰীধৰ—হেৰা নীল, আজি ভকতৰ উজান উঠিছে। আৰু এটা আহিছে।

(৪ৰ্থ ভকতৰ প্ৰবেশ)

৪ৰ্থ ভকত—"শঙ্কৰ এ আমাৰ নিজ গুৰু,
দৈৱকী নন্দন দেউ এ"
(আকৌ দোহাৰে)

শ্ৰীধৰ—হেৰ ভকত, শূদিৰ শঙ্কৰক গুৰু বুলিবলৈ লাজ নেলাগেনে ? তোৰ জিভাখন কাটি পেলাব লাগে।
৪ৰ্থ ভকত—তেওঁ ঈশ্বৰৰ অংশ স্বৰূপে অৱতাৰ হৈছে। তেওঁ জগতৰ গুৰু। "শঙ্কৰ এ আমাৰ নিজ গুৰু"
নীলকণ্ঠ—হেৰ ভকত মই গাওঁ শুনচোন।
৪ৰ্থ ভকত—ওঁ, গোৰাঁ গোৰাঁ, তোমাৰ জানো মনত ৰৈছে ?
নীলকণ্ঠ—অ' হৰি এ,—শঙ্কৰৰ লীলা,—
বাটত পালে ভকতক ধৰি বান্ধি কিলা
হে, শঙ্কৰৰ লীলা।
৪ৰ্থ ভকত—পেংলাই নকৰিবা হে। (প্ৰস্থান)
শ্ৰীধৰ—ইহঁতৰ বৰকৈ সাহ বাঢ়িছে। ইহঁতৰ, অন্তৰত আত্ম অভিমান জাগ্ৰত হল কেনেকৈ ? দুমাহৰ আগতে ইহঁতৰ ইমান স্পৰ্ধা নাছিল। শঙ্কৰে কি মন্ত্ৰ জানে ? দুমাহৰ ভিতৰতে মানুহৰ ইমান পৰিবৰ্ত্তন ঘটালে। কি এটা অকাল কুষ্মাণ্ড ওলালে আহি ; মোৰ সকলো পৰিকল্পনা ব্যৰ্থ কৰিব খুজিছে।
নীল—দেউ, মই এটা উপায় দিব পাৰোঁ।
শ্ৰীধৰ—দে চোন দে।

নীল—কপিলী নদীৰ পাৰৰ কছাৰী ৰজাক কৈ-মেলি বটদ্ৰৱা আক্ৰমণ কৰাব লাগে ; আৰু কছাৰী সৈন্যৰ দ্বাৰাই শঙ্কৰক মাৰিব লাগে।

শ্ৰীধৰ—বুদ্ধিটো বেয়া নহয়। সিও এটা বাট আছে।

(লগত এটা ভাৰী লৈ ত্ৰিহুতীয়া ব্ৰাহ্মণ জগদীশ মিশ্ৰৰ প্ৰবেশ)

জগদীশ মিশ্ৰ—শঙ্কৰ ভূঞাৰ ঘৰ কৌনে বা ?

নীলকণ্ঠ—এওঁৰ দেখোন মাতবোৰ এক ধৰণৰ।

শ্ৰীধৰ—আপুনি ক'ৰপৰা আহিছে ?

জগদীশ—মৈ আসিছে বাৰানসি সে।

শ্ৰীধৰ—আপোনাৰ নাম ? শঙ্কৰক বিচাৰে কি কাৰণে?

জগদীশ—মেৰে নাম শ্ৰীজগদীশ মিশ্ৰ, বাড়ী মিথিলা। মৈ শঙ্কৰক চাবলৈ আহিছো। তেওঁৰ মুখে ভাগৱৎ ব্যাখ্যা শুনিব।

শ্ৰীধৰ—কাশী, বাৰানসিত পণ্ডিৎ নাই নেকি ? ইয়ালৈ যে ছমাহ বাটকুৰি বাই আহিছে ?

জগদীশ—অঃ বহুত আছে। তথাপি পাণিনি, নিৰুক্ত জানিলেই ভাগবৎ ব্যাখ্যা কৰিব নোৱাৰে। তাৰ মৰ্ম বুজিবলৈ ৰসজ্ঞ পণ্ডিৎ লাগে। কাশী বৃন্দাবন আৰু শ্ৰীক্ষেত্ৰত শঙ্কৰৰ নাম সকলো পণ্ডিতৰ মুখে মুখে। তেওঁলোকৰ মুখে জানিলো, ভাগৱৎ ব্যাখ্যা কৰাত শঙ্কৰৰ সমান পটু কোনো নাই। সেই কাৰণে মই তেওঁক চাবলৈ আহিছো। লগত মোৰ ভাগৱৎ শাস্ত্ৰ আছে।

শ্ৰীধৰ—আপুনি ব্ৰাহ্মণ হৈ শূদ্ৰৰ মুখে ভাগৱৎ ব্যাখ্যা শুনিব ?

জগদীশ—আপোনাৰ কথাটো মই অতি ক্ষুদ্ৰ বুলি বিবেচনা কৰোঁ। যি শাস্ত্ৰজ্ঞ সিহে ব্ৰাহ্মণ, যি নাজানে সিহে শূদ্ৰ। কোন বাটে যাম ?

নীল—এই ফালে যাই থাকক ; তাৰ পাচত সেঁ৷ ফালে তাৰ পাচত বাওঁ হাতে, তাৰ পাচত আকৌ সেঁাফালে।

(জগদীশ আৰু ভাৰীৰ প্ৰস্থান)

ক'ৰবাৰ চেৰা বলীয়া।

শ্ৰীধৰ—জানো কি ? (তন্নমূৰ কৰি শ্ৰীধৰ আৰু নীলকণ্ঠৰ প্ৰস্থান)

চতুৰ্থ দৃশ্য।

বৰদোৱা—শঙ্কৰৰ ঘৰ—আঁৰি থোৱা পৰ্দা কাপোৰ এখনত শঙ্কৰে শ্ৰীকৃষ্ণৰ লীলা দেখুওৱা চিত্ৰ আঁকিছে

(মাধব দেৱৰ প্ৰবেশ)

(আঠুকাঢ়ি বটা এটা আগবঢ়াই কৃতাঞ্জলি কৰিছে)

মাধৱ—অজ্ঞান তিমিৰ ধ্বংস জ্ঞানাঞ্জন শলাকয়া।
চক্ষুৰ্নিমিলিতং যেন তস্মৈ শ্ৰীগুৰবে নমঃ॥

শঙ্কৰ—উঠঁা মাধৱ, উঠঁা। পীৰাত বহঁা।

মাধৱ—সিদিনা মই বহুত অপৰাধ কৰিলোঁ। মোক ক্ষমা কৰিব।

শঙ্কৰ—তুমি একো অপৰাধ কৰা নাই। আমি কেৱল কথা কটা-কটি কৰিছিলোঁ। মোৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰ বোধকৰোঁ আজি আনিছা।

মাধৱ—আপোনাৰ লগত তৰ্ক কৰিবৰ মই যোগ্য নহওঁ। তদুপৰি আপুনি মোৰ পিতৃ তুল্য। আপোনাৰ জ্ঞান পাৰাবাৰত পাৰি দিবলৈ গলে মই সোঁৰা মাজতে তল যাম। আপোনাক মই গুৰু মানিছোঁ ; (সেৱা কৰে) শিষ্য বুলি গ্ৰহণ কৰক।

শঙ্কৰ—(দুই হাতে মাধৱক মূৰত ধৰি মাটিৰপৰা তোলে) মাধৱ তুমি মোৰ প্ৰাণৰ বান্ধৱ ; তোমাৰ নিচিনা এজন বিচক্ষণ পণ্ডিতক মোৰ সহায়কাৰী স্বৰূপে পালে, মই বহুত কাম কৰিব পাৰিম। নিশ্চয় বুজিছো ঈশ্বৰেহে তোমাক মোৰ ওচৰলৈ পঠিয়াই দিছে।

মাধৱ—এখেতে কি কাম হাতত লৈছে ?

শঙ্কৰ—তুমি নিশ্চয় দেখিছা যে ধৰ্ম বোলা বস্তুটো, আমাৰ দেশত প্ৰায় লুপ্ত হবলৈ ধৰিছে। ব্ৰাহ্মণ সমাজত অৱশ্যে হোম, যাগ, যজ্ঞ, পূজা গায়ত্ৰী জপ আছে। কিন্তু ব্ৰাহ্মণেতৰ মানুহৰ কি আছে ? ঈশ্বৰক নো কেনেকৈ চিন্তা কৰিব বা উপাসনা কৰিব তাৰ একো উৱাদিহ নেপাই কেৱল স্ত্ৰী, মদ, মাংস সেৱাৰ চিন্তাত জীৱন যাপন কৰিছে। সিহঁতক এই সংসাৰ গৰ্ত্তৰ পৰা কেনেকৈ তুলি অনা যায়, কেনেকৈ সিহঁতক এটা ঈশ্বৰাভিমুখী পন্থা দিয়া যায় তাৰ নিমিত্তেই মই মোৰ জীৱন উছৰ্গা কৰিছো। তুমি মোক এই কামত সহায় কৰিবানে, মাধৱ ?

মাধৱ—আপোনাৰ উদ্দেশ্য মহৎ। মোক সহযোগী বুলি গ্ৰহণ কৰিলে নিশ্চয় মোৰ জীৱন সাৰ্থক হব।

(জগদীশ মিশ্ৰৰ প্ৰবেশ)

জগদীশ মিশ্ৰ—জয় শঙ্কৰজী, আপোনাক নমস্কাৰ। যাক বিচাৰি বহু দেশ পৰ্য্যটন কৰি অশেষ কষ্ট স্বীকাৰ কৰি বাটকুৰি বাই আহিলোঁ, আজি স্বচক্ষে তেওঁক দেখিবলৈ পাই মোৰ কষ্ট দূৰ হ'ল, শৰীৰ, মন, সুস্থ আৰু জীৱন ধন্য হল ; হে শঙ্কৰ, আপোনাক নমস্কাৰ।

শঙ্কৰ—(থিয় হৈ উঠি) আপুনি আসন গ্ৰহণ কৰক ; উপবিষ্ট হওক।

জগদীশ—হ'ম বাৰু (পাচত অহা ভাৰীটোৰ ভাৰ খনৰপৰা এটা

বেটৰ পেটাৰী উলিয়াই আনি শঙ্কৰৰ হাতত দিয়ে) এইখন শ্ৰীমদ্ ভাগৱত শাস্ত্ৰ, আপোনাক উপহাৰ দিবলৈ আনিছো। আপুনি ধৰক।

শঙ্কৰ—ভাগৱত শাস্ত্ৰ! (হাত মেলে)

জগদীশ—হয়, শ্ৰীকৃষ্ণ দ্বৈপায়ন বিৰচিত দ্বাদশস্কন্ধ সম্বলিত সম্পূৰ্ণ শ্ৰীমদ্ ভাগৱত। (শঙ্কৰৰ হাতত দিয়ে)

শঙ্কৰ—(শাস্ত্ৰখন হাতত লৈ) আপুনি কোন দেৱদূত, মোক ইমান কৃপা কৰিবলৈ আহিলে!

(পেটাৰীটোত শিৰ স্পৰ্শ কৰি) এই অমূল্য শাস্ত্ৰ খনকে বিচাৰি মই হাবাথুৰি খাই ফুৰিছো ; ক'তো পাবলৈ নাই। মোৰ প্ৰভুৰ কি মহতী কৃপা ; সেই শাস্ত্ৰ মোৰ ঘৰতে আহি ওলালে। আপুনি ক'ৰপৰা আহিছে? কোন দেৱতাই আপোনাক মোৰ ওচৰলৈ পঁাচিলে ? আসন গ্ৰহণ কৰক।

জগদীশ—(আসন গ্ৰহণ কৰি) মোক যে দেৱতাই পঠাইছে, সেই বিষয়ে অলপো সন্দেহ নাই। শ্ৰীক্ষেত্ৰলৈ যাওঁতে বাটত জগন্নাথ প্ৰভুৱে সমাজিক দেখুৱালে আৰু আদেশ দিলে— "তই যা কামৰূপলৈ ; শঙ্কৰক লগ ধৰি শাস্ত্ৰ আলোচনা কৰগৈ।" সেই আজ্ঞা পালন কৰি আজি মই এইখিনি পালোঁহি।

শঙ্কৰ—আপুনি এতিয়া ভিতৰলৈ আহক ; হাত মুখ ধুই বিশ্ৰাম কৰক।

(শঙ্কৰ আৰু জগদীশৰ প্ৰস্থান)

মাধৱ—(স্বগতঃ) কি আচৰিত কথা! মোৰ জীৱনৰ টলং ভটং নাওখন সচাকৈয়ে ঘাটত চাপিলেহি নেকি! ৰাম, তুমি মোৰ মহৎ উপকাৰ কৰিলা। (প্ৰস্থান)

———

পঞ্চম অঙ্ক।

প্ৰথম দৃশ্য।

(গড়গাওঁ—আসম ৰজাৰ কাৰেং ঘৰত—ৰাজ সভা—সিংহাসনত স্বৰ্গদেউ চুহুংমুং—ডাঙৰীয়াসকল আৰু আন বিষয়াসকল নিজ মৰ্য্যাদা মতে উপবিষ্ট—বৰবৰুৱা আৰু ধনাই হাতীবৰুৱাও আছে)

(বৰবৰুৱা আৰু হাতীবৰুৱা দুইয়ো আঠু লৈ)

বৰবৰুৱা—স্বৰ্গদেউ, ৰাজ্যৰ পশ্চিম সীমাৰ পৰা ধনাই হাতীৰৰুৱা আহিছে। গোচৰ দিছে যে এই বেলি সেই ফালে হাতী ধৰিব পৰা নহব। সেই অঞ্চলৰ মানুহবোৰে গড় আজিলৈকে আধা বন্ধা কৰি পেলাই থৈছে।

বুঢ়াগোহাঁই—কাৰণটো কি?

বৰবৰুৱা—কাৰণটো বৰ জটিল।

বুঢ়াগোহাঁই—কেনেকুৱা।

বৰবৰুৱা—আজি প্ৰায় বাৰ বছৰ হ'ল, ঘৰচেৰেক ভূঞা মানুহ কছাৰীৰ দৌৰাত্ম্যত থাকিব নোৱাৰি টেম্বুবানী অঞ্চলৰ পৰা ভাগি আহি আহঁতগুৰিৰ পোনে পোনে দিহীং নৈৰ মুখত ৰ'লহি। স্বৰ্গদেৱে আশ্ৰয় দিয়াত, তাতে সিহঁত থিতাপি হল আৰু খেতিবাতি কৰি খাই আছিলে। সিহঁতৰ পো-পোৱালী বাঢ়িলে আৰু আমাৰ মানুহৰ লগত মিলা-প্ৰীতি কৰি আছিল। সিহঁতৰ মাজতে শঙ্কৰ নামে এজন প্ৰতিভাশালী মানুহ আছে। তেওঁ মহন্ত নাম লৈ ধৰ্ম প্ৰচাৰ কৰিছে আৰু চাৰিও ফালৰ মানুহ বোৰক অনেক বিদ্যা শিকাইছে।

বুঢ়াগোহাঁই—কেনে বিদ্যা শিকাইছে?

বৰবৰুৱা—নাচ, গান, খোল, মৃদং বজোৱা আৰু ভাওনা কৰিবলৈ শিকাইছে। তাতে মানুহবোৰ মত্ত! সিহঁতে সেই বোৰতে লাগি থাকি খেতি বাতিলৈকো পিঠি দিছে। হাতী ধৰা, গড় বন্ধা দূৰৰ কথা।

বুঢ়াগোহাঁই—বৰবৰুৱাই যে কলে, ধৰ্ম প্ৰচাৰ কৰিছে বুলি, কি ধৰ্ম প্ৰচাৰ কৰিছে ?

বৰবৰুৱা—অইন ধৰ্ম নহয়, হিন্দু ধৰ্মকে প্ৰচাৰ কৰিছে।

স্বৰ্গদেউ—শঙ্কৰ বামুণনে শূদিৰ।

বৰবৰুৱা—শঙ্কৰ শূদিৰ, বামুণ নহয়।

স্বৰ্গদেউ—ধৰ্ম প্ৰচাৰ বামুণেহে কৰিব পায় ; ইবোৰে কিয় কৰে ?

(সকলো নিমাত)

স্বৰ্গদেউ—(খঙেৰে) ইবোৰে কিয় কৰে ?

(বৰবৰুৱাই বুঢ়াগোহাঁইৰ ফালে চায়)

বৰগোহাঁই—স্বৰ্গদেৱে যি কৈছে ভালকেহে কৈছে। ধৰ্মপ্ৰচাৰ কৰা কাম বামুণৰ হে। ইবোৰে কৰিলে শাস্তি পাবৰ হে যোগ্য। বামুণবো চাউল মাৰিছে, প্ৰজাবোৰকো নষ্ট কৰিছে।

স্বৰ্গদেউ—তেনেহলে মন্ত্ৰী গোহাঁইয়ে কি কৰিবলৈ কয়।

বুঢ়াগোহাঁই—স্বৰ্গদেউ, এই ভূঞাবোৰ এই ৰাজ্যৰ মানুহ নহয়। সিহঁতক দেৱে বেথা লাগি আশ্ৰয় দিছিলে ; কিন্তু সিহঁতৰ আশয় পাবলৈ নাই। এতিয়া আমাৰ দেশ মাৰিবলৈ কোচৰ চিলাৰায়ে আয়োজন কৰিছে। যদি হে কোচ আহে তেন্তে এই ভূঞা পোৱালীবোৰে আমাৰ ফলীয়া হৈ যুজ কৰিব জানো। নকৰে। ইহঁতৰে এজনী ছোৱালীক চিলাৰাইলৈ দিছে। এতেকে ইহঁতক চিলাৰাই নো আহি পাওঁতেই ৰাজ্যৰ পৰা খেদিহে দিব লাগে। তদুপৰি ইহঁতে আমাৰ

প্ৰজাবোৰক অলাগতিয়াল কিবাকিবি শিকাই মোহ নিয়াইছে। সিহঁতে নিজৰ কাম কাজলৈ পিঠি দিছে; গড়ো নেবান্ধে, হাতীও পলাই যাব। আমি কব লগাখিনিহে কলোঁ। দেৱে যি বুলিব সেয়েহে হব।

স্বৰ্গদেউ—মন্ত্ৰীয়ে বৰ ভাল কথা কৈছে। বৰবৰুৱা।

বৰবৰুৱা—স্বৰ্গদেউ,

স্বৰ্গদেউ—যদিহে ভূঞাহঁতে গড় বান্ধি হাতী ভেটা দি ৰাখিব নোৱাৰে; তেন্তে যেইটা হাতী ভাগি পলাব সেইটা ভূঞাঁ পোৱালী ধৰি আনি নৈ-গৰাত কাটিব। আৰু সেই শঙ্কৰ নে কোন তাকো ধৰি আনিব।

বৰবৰুৱা—স্বৰ্গদেউৰ আদেশ মতে কাম হব। অন্যথা নহব।

(আঁৰ পাপোৰ পৰে)

৫ম অঙ্ক।

২য় দৃশ্য।

(ধুঞা হাট—এটা ডাঙৰ নাম ঘৰ—শঙ্কৰদেৱ আৰু মাধৱ দেৱৰ প্ৰবেশ)

শঙ্কৰ—বঢ়াৰ পো।

মাধৱ—বাপ।

শঙ্কৰ—আজি নো কোনখন নাটৰ অভিনয় কৰিব খুজিছা ?

মাধৱ—পাৰিজাত হৰণ।

শঙ্কৰ—বৰ ভাল কথা। মই চাবলৈ ইচ্ছা কৰোঁ।

মাধৱ—বাপ, আপুনি অভিনয় চাবলৈ নাপাব।

শঙ্কৰ—কিয় ?

মাধৱ—আজি গধূলিতে আপুনি এই সত্ৰ ত্যাগ কৰি যাব লাগিব। স্বৰ্গদেউ আমাসৱৰ ওপৰত বৰ ৰুষ্ট হৈছে। হাতী ধৰা গড় আমি নিয়মিতৰূপে বান্ধিব নোৱাৰিলোঁ, হ তী পলাই গল। সেই কাৰণত আপোনাক দোষী বুলি ধৰি দণ্ড বিহিবৰ উপায় চিন্তিছে। এতেকে অবিলম্বে আপোনাক আমি পঠিয়াই দিবলৈ দিহা কৰিছো।

শঙ্কৰ—মই যে যাম, আনবোৰৰ কি হব?

মাধৱ—আপোনাৰ লগতে আই গোসানী আৰু ৰমানন্দহঁতো যাব। নাও, মানুহ, ছমাহৰ জোখাৰে খোৱা সম্বল গোটাই থোৱা আছে।

শঙ্কৰ—তোমালোকক ধৰি যদি ৰজাই উৎপীড়ন কৰে?

মাধৱ—আপোনাৰ ওপৰত হে ৰজাৰ খং। আমাসবাক কষ্ট দিলেও প্ৰাণে নেমাৰে। পলম নকৰি বাপ যাবলৈ সাজু হওক।

(মাধৱ দেৱৰ প্ৰস্থান)

শঙ্কৰ—এয়ে নে কি আছিল ভাগ্যত?

(লাখুটিত ভৰ দি বুঢ়াখাঁৰ প্ৰবেশ)

বুঢ়া খাঁ—হয়। কৰ্ম বিমুখ, শাস্ত্ৰমোদী মানুহৰ ভাগ্য এনেকুৱাই; নাজল-নাথল। আজি ভূঞাৰ ৰাজ্য কলৈ গ'ল? আমি ভূঞা—অস্; ভূমিৰ নামত এচমকাও নাই। কছাৰীৰ খেদাত সোমালোহি শ্যামৰ ৰাজ্যত; এতিয়া শ্যামৰ খেদাত যাওঁ কলৈ? যাৰ ৰাষ্ট্ৰিক স্বাধীনতা নাই, তাক পোছে কোনে? মই নকৈছিলোঁ ডেকা গিৰি; বোলোঁ, পুথি, পাঁজি থোৱাঁ, সেইবোৰে নতৰাব। ভূঞা শক্তি সংগঠন কাৰ্য্যত লাগি যোৱাঁ। কিন্তু তুমি হ'লা ৰসজ্ঞ পণ্ডিৎ; মোৰ কথা দলিয়াই পেলালা। এতিয়া তাৰ ফল ভোগ কৰাঁ। বুঢ়াৰ কথা নুশুন ডেকা, খালত পৰি কিয় কেকা?

শঙ্কৰ—খুড়াদেউ, আপুনি হেপাহ পলুৱাই মোক তিৰস্কাৰ কৰক।

বুঢ়াখাঁ।—মই তোমাক তিৰস্কাৰ নকৰোঁ। সকলো ভাগ্যৰ কথা। তোমালোক ভটীয়াই যোৱাঁগৈ কোচ ৰজাৰ দেশলৈ; তাত শান্তিৰে থাকিব পাৰিবা। মই কিন্তু ইয়াৰ পৰা নাযাওঁ। ইয়াতেই বুঢ়া হাড় কিডাল পেলাম।

(প্ৰস্থান)

শঙ্কৰ—(স্বগতঃ) চিৰকাল প্ৰাণী একত নবঞ্চে বিষম দৈৱৰ গতি। সংসাৰ সাগৰত নাও খেলিছো। এবাৰ ঢৌৰ ওপৰত বগাম, এবাৰ তল যাম, তাতনো কি? কেই দিনীয়া নো এই সংসাৰ! ৰজা হৰিশ্চন্দ্ৰৰ কি গতি হৈছিল। ৰাম-সীতাৰ বনবাস; পাণ্ডৱৰ ৰাজ্যচ্যুতি! তথাপি হৰিশ্চন্দ্ৰ বা যুধিষ্ঠিৰ সত্য লক্ষ্যৰ পৰা ভ্ৰষ্ট হোৱা নাছিল। সহস্ৰ বিপদসংকুল সাগৰত নাৱৰীয়াই নিজ গন্তব্য পথত গৈ থাকে। আমি কিয় ভয় কৰিম? আমাৰ কৰ্ম জীৱনৰ লক্ষ্য বুলি যিটো ধৰি ললোঁ এবাৰ, তাৰপৰা কদাপি বিচলিত নহম। উদ্দেশ্য সাধন কিংবা— (প্ৰস্থান)

(নেপথ্যে খোল-তাল আৰু মানুহৰ কলৰৱ—গায়ন-বায়নৰ প্ৰবেশ আৰু নান্দী বাদ্য—সূত্ৰধাৰীৰ প্ৰবেশ)

সূত্ৰধাৰী—অহে সমাজিক লোক, আজু শ্ৰীশ্ৰীশঙ্কৰ দেৱ প্ৰণীত সুমধুৰ 'পাৰিজাত' নাম নাটক, অভিনয় কৰব। চৰগৰ প্ৰভু নাৰায়ণ পৃথিবীত অৱতীৰ্ণ হইয়াছে; ইন্দ্ৰৰ গৰ্ব্ব চূৰ কয় কহো পাৰিজাত পুষ্প আনল; তা দেখহ শুনহ নিৰন্তৰে হৰি বোল হৰি।

(বাদ্য বাজে)

(গেৰুৱা বসন, ডিঙিত ফুলৰ মালা আৰু হাতত বীণ লৈ নাৰদৰ বেশত মাধৱ দেৱৰ প্ৰবেশ)

(মাধৱ দেৱে—গীত গায়) পাপী পাতকী তৰে যাৰ নাম লই,
মিলে মনোৰথ চাৰি পৰম্পদ পাই।
ওহি অৰুণ পদ পঙ্কজ ধীয়াই,
কহে শঙ্কৰে তুমি বিনে গতি নাই।
(পুনৰ দোহাৰে)

(এনেতে এজাক আহোম সেনাৰ প্ৰবেশ আৰু সকলোৰে ওপৰত মাৰ-ধৰ কৰে। সকলো পলাই যায়—মাধৱ দেৱক ধৰি লৈ যায়)

(সকলোৰে প্ৰস্থান)

৫ম অঙ্ক।

তৃতীয় দৃশ্য।

(বিশাল ব্ৰহ্মপুত্ৰ বৈ গৈছে—দাঁতিত এখন ছৈ দিয়া ডাঙৰ নাও—পানী যুৰঁলিত এটা মানুহে বৰ্ত্তন ধুইছে—ওপৰ গৰাত এজন সম্ভ্ৰান্ত ভদ্ৰলোক—পাটৰ চুৰীয়া আৰু পঞ্জাবী চোলা, ডিঙিত সোণৰ হাৰ—হাতৰ আঙুলিত সোণৰ আঙঠি ভৰিত পয়জাৰ—ভৱানন্দ সদাগৰ—ইফালে-সিফালে টহলিছে)

ভৱানন্দ—(স্বগতঃ) উপজিবা, মল-মূত্ৰত লেটি লৈ ডাঙৰ দীঘল হবা—কঢ়া-আজোৰা, ডকা-হকা, বা ফাকি-ফুকা দি এমুঠি মোকোলাই খাবা—বছৰ চেৰেকৰ পাচত বুঢ়া হৈ বা বেমাৰত ভুগি মৰি থাকিবা—এয়ে হ'ল সংসাৰী জীৱন। ইয়াৰ বাহিৰে আৰু কি ? সহস্ৰ সহস্ৰ বছৰ

ধৰি ইয়াকেই কৰি আহিছে মানুহে—ইয়াকেই কৰি আহিছে ইতৰ জন্তুৱেও। প্ৰভেদ কি? এইমাত্ৰ পাৰ্থক্য যে ইতৰ জন্তুৰ মাজত, ঠগামি, বিশ্বাসঘাতকতা, মিথ্যাচাৰ আদি দোষ নাই; মানুহৰ মাজত আছে। মানৱ জীৱন ধাৰণ কৰাৰ কি লাভ? উদ্দেশ্য কি?—এবাৰ হাঁহিবা, এবাৰ কান্দিবা, এবাৰ খং খাবা, এবাৰ ভয় খাবা। ইয়াৰ নিমিত্তেই ইমান হাবাথুৰি খাই ফুৰাৰ অৰ্থ কি? এই হীৰা, মুকুতা, এই সোণৰ অলঙ্কাৰ পিন্ধি, ধুনীয়া পোছাক মাৰি ফুৰাত অতি গৰ্ব্ব আৰু অভিমানৰ বাহিৰে কি আছে? লোকক দেখুৱাবলৈ হে এইবোৰৰ আৱশ্যক—চাওঁতা নহলে এইবোৰৰ মূল্যও নাই। তেনেহলে, গৰ্ব্ব আৰু অহঙ্কাৰ কৰিবলৈকে আমি জীয়াই থাকোঁনে?

(পিছফালৰ পৰা দাড়িচুলিৰে হাতত লাখুটি আৰু কাষত কাপোৰৰ টোপোলা লৈ এজন মানুহ, ভৱানন্দই নেদেখাকৈ প্ৰবেশ কৰে,

ভৱানন্দ—অন্তিম কালত দুখীয়া মগনিয়াৰ এটাৰ যি অৱস্থা, ৰজা মহাৰজাৰো সেই একে অবস্থা।

(পিছফালৰ মানুহজনে মূৰ দুপিয়ায়)

ৰজাই ৰাজভোগ খাই যি তৃপ্তি পায় দুখীয়া-নিছলাই সুদা লোন ভাত খাইয়ো সমান তৃপ্তি পায়; কুকুৰ শিয়ালে জঘন্য আহাৰত ততোধিক পায়। তেনেহলে মানুহ আৰু ইতৰ জন্তুৰ ভিতৰত পাৰ্থক্য ক'ত। এনে বস্তু নাইনে সংসাৰত যিটো জন্তুৰ উপভোগ্য নহয় কিন্তু যিটো উপভোগ কৰি মনুষ্য জন্ম সাৰ্থক বুলিব পাৰি?

পিছফালৰ মানুহজনে—কেলৈ নাই? আছে।

ভৱানন্দ—(উচপ্‌খাই উলটি চাই) আপুনি কোন?

মানুহজনে—মোৰ নাম ভাস্কৰ শৰ্ম্মা; আটাইয়ে মোক 'ভাস্কৰ' বুলি মাতে।

ভৱানন্দ—আপুনি কি কৈছিলে ?

ভাস্কৰ—মই কৈছিলোঁ ; এনে বস্তু আছে সংসাৰত, যিটো উৎকৃষ্ট মানুহৰ হে উপভোগ্য ; ইতৰ জন্তুৰ নহয় ।

ভৱানন্দ—আপুনি জানো পাইছে ?

ভাস্কৰ—হয়, পাইছো ।

ভৱানন্দ—ক'ত ?

ভাস্কৰ—শাস্ত্ৰৰ আলোচনাত আৰু সাধু-সঙ্গত ।

ভৱানন্দ—শাস্ত্ৰৰ আলোচনা ! মই কেনেকৈ পাম ? মইতো পণ্ডিৎ নহওঁ ; ধন্ ধন্ কৈয়ে চিৰজীৱন গ'ল ; শাস্ত্ৰৰ কথা ভাবিব-লৈকে নহল ।

ভাস্কৰ—সাধুসঙ্গ ?

ভৱানন্দ—ক'ত পাম ? কোন সাধু কোন অসাধু চিনা টান । মোৰ কৰ্ম জীৱনত সন্ন্যাসী বেশধাৰী মানুহ বহুতো লগ পালেঁ। । সকলো টকা-পইছাৰ বশ ; ভণ্ড ।

ভাস্কৰ—অৱশ্যে সেইটো কিছুদূৰ হয় । ভাগ্য নহলে পোৱা টান, কিন্তু প্ৰাণৰ কাতৰে বিচাৰিলে কেতিয়াবা আগতে ওলায়হি ।

ভৱানন্দ—এবাৰ ভাবিছিলো, নদীয়া শান্তিপুৰলৈ গৈ চৈতন্য গোসাঁইক চাই আহোঁগৈ, কিজানি কিবা দুৰ্লভ বস্তু পাওঁ । পিছে জানিবলৈ পালোঁ, তেওঁ বৃন্দাবনলৈ গ'লগৈ ।

ভাস্কৰ—যদি আপুনি সচাকৈয়ে সিমানদূৰ আগ বাঢ়িছিলে, তেনেহলে আপোনাৰ সময় পালেহি ।

ভৱানন্দ—মৰিবৰনে ?

ভাস্কৰ—নহয় ; নতুন জীৱন পাবৰ ।

ভৱানন্দ—মইতো একো বুজা নাই ।

ভাস্কৰ—আপোনাৰ বৈৰাগ্য জীৱন, যিটো অতি দুৰ্লভ, আৰম্ভ হৈছে। সদ্‌গুৰু পাবৰ আশা আছে।

ভৱানন্দ—ক'ত পাম ?

ভাস্কৰ—আছে ; পাব। কিন্তু, বহুত কষ্ট স্বীকাৰ কৰিব লাগিব।

ভৱানন্দ—তাৰ কাৰণে প্ৰস্তুত আছো। কওকচোন ক'ত পাম ?

ভাস্কৰ—ইয়াৰপৰা এমাহৰ বাট ; উজাই, অশ্যাম ৰাজ্যত। লুইত আৰু দিহিং নদীৰ সঙ্গমস্থলত, ধুঞাহাট নামে ঠাইত এজন মহন্ত আছে ; প্ৰশান্ত মূৰ্ত্তি ; অগাধ পণ্ডিৎ ; পৰম বৈষ্ণৱ ; দেখিলেই ভোক-পিয়াহ হৰে।

ভৱানন্দ—তেনে জনৰ সঙ্গ এৰি আপুনি কিয় গুছি আহিলে ?

ভাস্কৰ—আমি পৰিব্ৰাজক মানুহ, একে ঠাইত থকা আমাৰ নীতি নহয়। কাৰো মায়াৰ বান্ধ খাব নোখোজো। তথাপি তেওঁৰ মায়াতে চাৰি মাহ কটালোঁ। পাচত তেওঁৰ চুম্বকী আকৰ্ষণৰ পৰা কোনোমতে এৰাই আহিলোঁ। এতিয়া ভটীয়াই যাওঁ ; কিজানি শ্ৰীক্ষেত্ৰ পামগৈ।

ভৱানন্দ—মইও যাও আপোনাৰ লগতে।

ভাস্কৰ—নাই, নাই, সেইটো হব নোৱাৰে। মই কাৰো লগ নিবিচাৰো। আপুনি শঙ্কৰ সূৰ্য্যক বিচাৰি যাওক।

(প্ৰস্থান)

ভৱানন্দ—ৰব, ৰব ; কথা এটা কওঁ। নাই, নৰল। মানুহ নে দেৱতা ! নে, সমাজিক হে দেখিলোঁ। কৈ গল—"শঙ্কৰ সূৰ্য্যক বিচাৰি যাওক।" কেনেকৈ যাওঁ ? আশ্যামৰ ৰাজ্যত ; সোমাবলৈ দিবনে ? বঙালৰ চোৰাংচোৱা বুলি জানোচা বান্ধি ৰাখে।

কি কলে ?—'প্ৰশান্ত মূৰ্ত্তি', 'দেখিলেই ভোক পিয়াহ হৰে।' যাবই লাগিব, যেনে তেনে।—সেইয়া কি শুনো,

(কাণ পাতি শুনে, দূৰণিত ভটীয়নী নাৱৰ পৰা কোনোবাই গীত গাইছে)

অথিৰ ধন জন, অথিৰ যৌৱন,
অথিৰ এহু সংসাৰ ;
পুত্ৰ পৰিবাৰ সবহি অসাৰ
কৰবো কাহেৰি সাৰ।

ভৱানন্দ—আহা কেনে মধুৰ ! মোৰ প্ৰাণৰ কথাকে কৈছে !

(নেপথ্যে)

বিষয় বিষধৰ, বিষে জৰাজৰ,
জীৱন নৰহে আওৰ ;
পাৱে পৰি হৰি কৰোঁহো কাতৰি
প্ৰাণ ৰাখবি মোৰ।

ভৱানন্দ—কেনে কাতৰ ! (নাৱৰীয়ালৈ চাই হাত-বাউল দি মাতে) কোনে ৰচনা কৰিছিল এনে প্ৰাণস্পৰ্শী গীত ?

(হাতত ডাঙৰ ব'ঠা এপাট লৈ এজন নাৱৰীয়াৰ প্ৰৱেশ)

নাৱৰীয়া—কিয় মাতিছিলে ?

ভৱানন্দ—ভটীয়াই কলৈ যাবা ?

নাৱৰীয়া—আমি বহুত দূৰ পামগৈ। কি কয় সোনকালে কওক। সৰহপৰ ৰব নোৱাৰোঁ।

ভৱানন্দ—তুমি যে এতিয়া গীতটো গালাঁ, ক'ত পালাঁ ? কোনে ৰচা ?

নাৱৰীৱা—শুনি ভাল লাগিল নে কি ?

ভৱানন্দ—সচাকৈয়ে বৰ ভাল লাগিছিল ; সেই হে তোমাক আমনি কৰিলোঁ। কাৰ ৰচনা আৰু কাৰ সুৰ যোজনা ;

নাৱৰীয়া—বাৰু আপুনি যদি জানিব খুজিছে তেনেহলে কওঁ। তেওঁৰ নাম 'শঙ্কৰ ভূঞা।'

ভৱানন্দ—শঙ্কৰ ! তেওঁক তুমি কেনেকৈ লগ পালাঁ ? তেওঁ থাকে কোনোবা মুলুকত, আশ্ৰামৰ ৰাজ্যত।

নাৱৰীয়া—কোনে ক'লে ?

ভৱানন্দ—এই মাত্ৰ এজন মানুহে কৈ গ'ল।

নাৱৰীয়া—তাত আছিলে হয় ; কিন্তু দেৰমাহ মান হ'ল, এতিয়া ইয়াতে আছে।

ভৱানন্দ—ইয়াত ক'ত ?

নাৱৰীয়া—আহক মই দেখুৱাই দিওঁ। (ভৱানন্দক হাতত ধৰি ওপৰ গৰালৈ টানি নিয়ে—আৰু আঙুলীয়াই দেখুৱায়) সেইফালে চাই পঠিয়াওক চোন। দূৰত দেখিছেনে—? ৰিণিকি, ৰিণিকি—এজোপা শিমলুগছৰ আগ ?

ভৱানন্দ—দেখিছো, দেখিছো।

নাৱৰীয়া—সেই শিমলুগছৰ তলতে শঙ্কৰৰ বহা ঘৰ। এখন বিলৰ পাৰত—ঠাই ডোখৰৰ নাম চুণপোৰা, তালৈ গলেই তেওঁক লগ পাব।

ভৱানন্দ—সচাকৈয়ে নে ?

নাৱৰীয়া—মিছাকৈ কম কিয় ?

ভৱানন্দ—তেওঁ বাৰু দেখিবলৈ কেনেকুৱা ? মই কেনেকৈ চিনি পাম ?

নাৱৰীয়া—বেলিটোক আকৌ চিনাব লাগেনে ? শ্ৰীমন্ত পুৰুষ ;—ভকতে বেঢ়ি আছে।

ভৱানন্দ—নাৱৰীয়া, তোমাৰ কথাৰপৰা মই স্বৰ্গ চুকি পালোঁ। মই তেওঁক বিচাৰি এমাহৰ বাট যাবলৈ ওলাইছিলো। তুমি মোৰ বৰ উপকাৰ কৰিলা ; তোমাক মই কি দিম ?

নাৱৰীয়া—মোক একো দিব নেলাগে। মই এতিয়া যাওঁ।

ভৱানন্দ—ৰ'বা হেৰা। মই তালৈ এই এশমোণীয়া নাওখন লৈ অতখন বাট এই কহুৱানি ইকৰানিৰ ওপৰেদি কেনেকৈ যাওঁগৈ ?

নাৰৱীয়া—ঠিকেই কৈছে। মই বাৰু বতাই দিওঁ। আপুনি ভটীয়াই গৈ চাউল খোৱা নৈয়েদি উজাই আহিলে কেইবা দিনো লাগিব। এতেকে আপুনি চাৰি দাঁড়মান বাট উজাই গৈ এটা সৰু জান পাব। সেই জানেদি উজাই গৈ বড়পেটা বিলত ওলাবগৈ। সেই বিলৰ পাৰতে শিমলুজোপা। এতিয়া যাওঁ। (নাৰৱীয়াৰ প্ৰস্থান)

ভৱানন্দ—যোৱাঁ মোৰ সোণাই। তোমাৰ সুমধুৰ গীতটি গাই যোৱাঁ; গাই যোৱাঁ বাই যোৱাঁ অমিয়াৰ নাও।
(আঠু কাঢ়ি) হে পৰম দেৱতা, তুমি মোক ইমান কৃপা কৰিবা বুলি মই কেতিয়াও ভবা নাছিলোঁ। সেই বামুণৰ কথা "প্ৰাণৰ কাতৰে বিচাৰিলে আগতে ওলায়হি" যেন হাতে হাতে ফলিয়ালে। সেই বামুণকো তুমিয়েই পঠিয়ালা; নাৰৱীয়াকো তুমি পঠিয়ালা, মই দুখ পাওঁ বুলি। এই দৰেই তুমি তোমাৰ ভক্তক কৃপা কৰি থাকা। সাধাৰণ মানুহে আকস্মিক ঘটনা বুলি উড়ুৱাই দিয়ে। (তাঁৰ কাপোৰ পৰে)

চতুৰ্থ দৃশ্য

(এখন নৈৰ পাৰে পাৰে—আগত দুজন আহোম সেনা—মাজত দুই জন ভূঞা ডেকা মানুহ, ককাঁলে ককাঁলে জৰীৰে বন্ধা—পাচত নাৰদ ঋষিৰ বেশত মাধৱদেৱ—সৰ্ব্বশেষত আৰু দুজন আহোম সেনা।)

(মাধৱদেৱে সুৰ লগাই গায়)

মাধৱ—বন্—দে—এ—এ শংকৰম্।

ভূঞা বন্দী সৱে (সমস্বৰে)—বন্—দে—এ—এ—শংকৰম্।

মাধৱ—সৰ্ব্বগুণা—কৰম্—শংকৰম্ বন্—দে—এ।
ভূঞা সৰে—সৰ্ব্ব গুণা—কৰম্—শংকৰম্ বন্—দে—এ।
মাধৱ—দৰশিত সুন্দৰম্, গৌৰ কলেৱৰম্,
বিবিধ—অ—বিদ্যা আ—আ বিশাৰদম্
ভূঞাসৰে—দৰশিত সুন্দৰম্, গৌৰ কলেৱৰম্,
বিবিধ—বিদ্যা—আ—আ বিশাৰদম্
মাধৱ—বন্—দে—এ—এ শংকৰম্
ভূঞাসৰে—বন্—দে—এ—এ—শংকৰম্।
মাধৱ—ত্ৰিভুবন বন্দন দৈৱকী নন্দন
যো—হৰি—ই—মাৰল—কংস,
ভূঞাসৰে—ত্ৰিভুবন বন্দন দৈৱকী নন্দন
যো—হৰি—ই—মাৰল—কংস
মাধৱ—জগজন তাৰণ দেৱ নাৰায়ণ
শংকৰ তা—আ—কেৰি অংশ।
ভূঞাসৰে—জগজন তাৰণ দেৱ নাৰায়ণ
শংকৰ—তা—আ—কেৰি অংশ।
মাধৱ—বন্—দে—এ—এ শঙ্কৰম।
ভূঞাসৰে—বন্—দে—এ—এ শংকৰম্।
মাধৱ—সৰ্ব্ব গুণা—আ কৰং শংকৰম্ বন্—দে—এ।
ভূঞাসৰে—সৰ্ব্ব গুণা—আ—কৰং শংকৰম্—বন্—দে—এ।
মাধৱ—কৌ সুস্বৰং বন্—দে—এ।
ভূঞাসৰে—কৌ সুস্বৰং বন্—দে—এ।

(চাওদাং বৰুৱাৰ প্ৰবেশ)

চাওদাং বৰুৱা—অঁঃ; এতিয়া যমৰ ঘৰ লৈ যাবলৈ সাজু হব লাগে।

(হাতত দীঘল দা লৈ এক চাওদাঙৰ প্ৰবেশ)

মাধৱ—হৈয়ো ভাই সাৱধান,
নিকটে চলিবে জান,
গোবিন্দৰ ফৰ্ মান;

ভূঞাসৱে—(এখন হাতদাঙি) আমি ভূঞাৰ সন্তান।

(আগত থকা দুজন ভূঞা বন্দীক চাওদাঙে মোকোলাই লৈ যায়।
অলপ পাচতে টোপ্‌টোপ্ কৈ বৈ পৰা তেজেৰে ৰাঙলী দা
লৈ চাওদাঙৰ প্ৰৱেশ)

মাধৱ—অনিত্য সংসাৰ খান,
হৰি বিনে নাহি আন্,
জীৱিতৰ পৰিত্ৰাণ ;

ভূঞা বন্দী—(হাত দাঙি) আমি ভূঞাৰ সন্তান।

(আৰু দুজন ভুঞা বন্দীক চাওদাঙে লৈ যায় অলপ পাচতে
ৰাঙলী দা লৈ চাওদাঙৰ প্ৰৱেশ)

মাধৱ—মদমত্ত বলীয়ান,
দুখীয়া নিছলা জান,
সকলোৰে অৱসান ;

দুই বন্দী ভূঞা—(হাত দাঙি) আমি ভূঞাৰ সন্তান।

(চাওদাং আহি শেষ দুজন ভূঞাক লৈ যায়)

মাধৱ— হৰি মুখে অভিজান,
হোৱাঁ ভাই আগুৱান,
পুনৰপি পাবা প্ৰাণ ;

(অন্তৰীক্ষত ধ্বনি হয়) "আমি ভূঞাৰ সন্তান"

(মাধৱদেৱ চাঁচ্ কৰি মাটিত পৰে)

(আঁৰ কাপোৰ পৰে)

৬ষ্ঠ অঙ্ক।

প্ৰথম দৃশ্য

(বড়পেটা বিলৰ পাৰত—শঙ্কৰৰ চ'ৰা ঘৰ—মাজত শঙ্কৰ বহি আছে—আশে-পাশে চাৰিজন ভকত বহি খোল, তাল বজাই গীত গাইছে)

গীত।

ভকত সকলে—জয় জয় যাদৱ জল নিধি জা ধৱ ধাতা
শ্ৰুত মাত্ৰাখিল ত্ৰাতা।
স্মৰণে কৰয় সিদ্ধি দীন দয়া নিধি
ভকতি মুকুতি পদ দাতা॥
জগ জন তাৰণ অজন জনাৰ্দন
দনুজ দমন দুঃখ হাৰী।
মহদানন্দ জগ-কন্দ পৰমানন্দ
নন্দ নন্দন বনচাৰী॥
(শঙ্কৰে একেথৰে পদূলি ফালে চাই আছে)
বিবিধ বিহাৰ বিশাৰদ শাৰদ
ইন্দু নিন্দি পৰকাশী।
শেষ শয়ন শিৱ কেশী বিনাশন
পীত বসন অবিনাশী॥

(হঠাৎ শঙ্কৰ থিয় হৈ দুৱাৰ মুখলৈ লৰ মাৰে)

শঙ্কৰ—মাধৱ! মাধৱ!

(মাধৱ দেৱৰ প্ৰৱেশ—শঙ্কৰৰ ভৰিত পৰি সেৱা কৰে)

শঙ্কৰ—মাধৱ! উঠা।

(সকলো ভকতে আসন এৰি থিয় হয়—শঙ্কৰে মাধৱক তুলি ধৰে)

শঙ্কৰ—মোৰ প্ৰাণৰ মাধৱ, তুমি আহিলাঁ ?

(মাধৱক আলিঙ্গন কৰে)

মাধৱ—হয় প্ৰভু মোক এৰি দিলে (শঙ্কৰৰ বাহুৰপৰা নিজকে মুক্ত কৰে) বাকী ছজনক হত্যা কৰিলে।

শঙ্কৰ—মই কাপুৰুষ ; তোমালোকক এৰি থৈ নিজে পলালোঁ।

মাধৱ—তেনেকৈ নকব প্ৰভু ! প্ৰভুক আমিহে পঠিয়ালোঁ ; নিজে আহিব খোজা নাছিল। এই বয়সত আপোনাক ৰক্ষা কৰা আমাৰ কৰ্ত্তব্য।

(হাতত তামোলপান আৰু কাপোৰৰ শৰাই এখন লৈ ভৱানন্দৰ প্ৰবেশ—শৰাই আগত থৈ শঙ্কৰক প্ৰণাম কৰে)

শঙ্কৰ—নাৰায়ণ. আপুনি কোন ?

ভৱানন্দ—মোৰ নাম ভৱানন্দ, ঘৰ বড়নগৰত। প্ৰভুৰ চৰণত শৰণ লবলৈ আহিছো। মোক 'আপুনি' নুবুলিব।

শঙ্কৰ—বৰ সন্তোষ পালোঁ। যেহেতু তোমাক দেখি মোৰ মুখত 'নাৰায়ণ' এই বাক্য ওলাল, এতেকে তোমাৰ নাম 'নাৰায়ণ' হওক।

ভৱানন্দ—সেইয়া প্ৰভুৰ নিৰ্মালি বুলি গ্ৰহণ কৰিলোঁ।

শঙ্কৰ—আমাৰ কথা কেনেকৈ জানিলা ?

ভৱানন্দ—ভাস্কৰ ব্ৰাহ্মণৰ মুখে আপোনাসৱৰ বাতৰি পাই বিচাৰি আহিলোঁ।

শঙ্কৰ—ভাস্কৰ ! তেওঁ মোৰ বৰ বন্ধু আছিল। তেওঁ কলৈ গ'ল ?

ভৱানন্দ—তেওঁ জগন্নাথ পুৰিলৈ বুলি ভটীয়াই গ'ল। তেওঁৰ মুখে আপোনাসৱৰ গুণ গৌৰৱ শুনি বিচাৰি আহিলোঁ।

শঙ্কৰ—মাধৱ, এওঁ তোমাৰ সমবয়স্ক হব। এতেকে দুইকো মই বন্ধু পাতি দিলোঁ। দুইয়ো দুইকো সম্বৰ্ধনা কৰাঁ। নাৰায়ণ, এওঁ মোৰ সহকাৰী আৰু পৰম উপকাৰী, অগাধ পণ্ডিৎ। মোৰ ৰক্ষাৰ হেতু তেওঁ নিজকে শক্ৰৰ হাতত আত্মসমৰ্পণ কৰিছিলে। ঈশ্বৰে কৃপা কৰি আকৌ মোক শোধাই দিলে। আহাঁ আমি এতিয়া ভিতৰলৈ গৈ বিশ্ৰাম লওঁগৈ।

(তিনিওৰো প্ৰস্থান—সভা ভঙ্গ হয়)

(আঁৰ কাপোৰ পৰে)

দ্বিতীয় দৃশ্য।

(কোচ বিহাৰ নগৰ—প্ৰধান মন্ত্ৰী আৰু সেনাপতি চিলাৰাইৰ ভৱনৰ আগ চোতালত—জনচেৰেক ব্ৰাহ্মণ থিয় হৈ বাট চাই আছে—এনেতে চিলাৰাইৰ প্ৰৱেশ—সকলো ব্ৰাহ্মণে হাত তুলি অভিবাদন কৰে—"জয় শুক্লধ্বজ মন্ত্ৰীৰ জয়")

চিলাৰাই—আপোনালোকে বহুত কষ্ট স্বীকাৰ কৰি কিয় মোৰ ওচৰলৈ আহিছে? মই কি কৰিম?

১ম ব্ৰাহ্মণ—আমি মহাৰাজৰ ওচৰত যি গোচৰ দিছিলোঁ তাৰ মীমাংসা আজিলৈকে নহল কিয়?

চিলা—কত গোচৰ দফ্তৰিত পৰি আছে, মোৰ কি মনত থাকে? আপোনাসৱে কাৰ বিৰুদ্ধে গোচৰ দিছিলে?

ব্ৰাহ্মণ—শঙ্কৰ ভূঞাৰ বিৰুদ্ধে।

চিলা—শঙ্কৰ, শঙ্কৰ; তমাম্ ৰাজ্যত কেৱল ‘শঙ্কৰ’ নাম শুনিবলৈ পাওঁ। আমাৰ নাম কোনেও নলয়। শঙ্কৰক তো বহুতে শ্লাঘা কৰে; দুই চাৰি ব্ৰাহ্মণত বাজে। আপোনালোকৰ ওজৰ কি?

ব্ৰাহ্মণ—আপোনাসৱৰ অবিদিত একো নাই। শূদ্ৰৰ সন্তান হৈ ধৰ্ম্ম প্ৰচাৰ কৰিছে; ব্ৰাহ্মণকো শৰণ দিছে। ইয়াতকৈ আৰু অনাচাৰ কি হব পাৰে?

চিলা—শঙ্কৰে জোৰ জুলুম কৰি শৰণ দিছে নে?

ব্ৰাহ্মণ—জোৰজুলুম কৰা নাই কি হ’ল; কথাৰে ফুচুলাইছে।

চিলা—আমাৰ ৰাজ্যত ব্ৰাহ্মণবোৰ ইমান বেকুব নে?

ব্ৰাহ্মণ—শঙ্কৰে জাত বিচাৰ নকৰে। কোচ কলিতা ব্ৰাহ্মণ সকলোকে একে শাৰীত বহুৱাই ভোজন কৰাইছে।

চিলা—সেইটো কিজানি ভালেই কৰিছে।

ব্ৰাহ্মণ—আপুনি কি সমাজ উচ্ছেদ কৰাত প্ৰশ্ৰয় দিব?

চিলা—পণ্ডিৎ সকলক কওঁ; এই জাত কুল পুৰণি প্ৰথাত খামোছ্ মাৰি ধৰি থকাৰ কাৰণেই আমাৰ মাজত ঐক্য নোহোৱা হ’ল; আৰু সেই কাৰণেই আজি ভাৰতৰ সৰহ ভাগ যবনাধিকৃত। ধৰ্ম্ম আৰু সমাজৰ কথাত হস্তক্ষেপ কৰাটো আমাৰ কাম নহয়। আপোনালোকে মানুহক বুজাই দিব নোৱাৰে কিয়, যে শঙ্কৰৰ মত ভুল, তাক গ্ৰহণ কোনেও নকৰিব।

২য় ব্ৰাহ্মণ—শঙ্কৰৰ মত খণ্ডন কৰিবলৈ আমাক সুবিধা দিয়ক। সমাজ পাতক!

চিলা—বৰ ভাল প্ৰস্তাৱ কৰিছে। মই তাত ৰাজি আছো। মহাৰাজে শঙ্কৰক ধৰি আনিবলৈ মানুহ পঠাইছে। তেওঁ

আহিলে ৰাজ সভাত বিচাৰ হব। তেতিয়া আপোনালোকে শঙ্কৰৰ মত যদি পাৰে খণ্ডন কৰিব। তেতিয়া আমি শঙ্কৰক শাস্তি দিম।

সকলো ব্ৰাহ্মণে—বৰ সজ কথা কৈছে। আমি ৰাজ-সভাত শঙ্কৰৰ মত খণ্ডন কৰিম। তাত কোনো সন্দেহ নাই।

দুই তিনিজন ব্ৰাহ্মণে—এতিয়া যুৱৰাজক আমি আশীৰ্ব্বাদ কৰিলোঁ, জয় হওক। আমি যাওঁ।

(সকলোৰে প্ৰস্থান)

৩য় দৃশ্য।

(কোচবিহাৰ নগৰত প্ৰাধান মন্ত্ৰী চিলাৰাইৰ ভৱন—এটা কক্ষত ভুবনেশ্বৰী পালঙ্কত শুই আছে—চিলাৰাইৰ লাহে লাহে প্ৰৱেশ)

চিলাৰাই—ই কি কথা! তুমি আজি ৰোহ ঘৰত কিয়? তমাম্ মকান বিচাৰি বিচাৰি হাইৰাণ হলোঁ। কি হ'ল কোৱাচোন (ভুৱনেশ্বৰীৰ গাত হাত দিয়ে) উঠাঁ, উঠাঁ।

(ভুবনেশ্বৰীয়ে হাতখন ঠেলা মাৰি গুছাই দিয়ে)

চিলা—ইয়াৰ অৰ্থ কি? কিহৰ কাৰণে ইমান অভিমান? তোমাৰ দৰদ কিহৰ?

(ভুবনেশ্বৰী উঠি গুছি যায়—চিলাৰাই পাচে পাচে যায়)

পুৰণি হোৱাৰ লগে লগে তোমাৰ অভিমান বাঢ়িছে গৈছে। কি লাগে কোৱাঁ। নকলে কেনেকৈ জানিম?

ভুবনে—মানুহ মাৰি কাটি খাইছে আপোনালোকৰ হেপাহ গুছিব।
চিলা—কাক নো মাৰি কাটি খাব খুজিছো ?
ভুবনে—আপোনালোকে ভুঞা কেইঘৰক কিমান দুৰ্গতি কৰিলে ভাবি চাওকচোন। দেশ কাঢ়ি ললে, খেদি ঠানবান্ কৰিলে—খাবলৈ নোহোৱা কৰিলে, থাকিল কি ?
চিলা—সেইটো তামাদি কথা।
ভুবনে—পুৰণি ঘাত আকৌ চেঙা তেল দিয়ে কিয় ?
চিলা—কেনেকৈ ? কথাটো বুজাই কোৱাঁ।
ভুবনে—শঙ্কৰ বৰদেউতাক ধৰি আনিবলৈ মহাৰাজে মানুহ পঠিয়াইছে। তেওঁ কি জগৰ লগালে ? উটি বুৰি ফুৰা এজন সন্ন্যাসী বা ঈশ্বৰ ভক্তত বাজে তেওঁ কি ? আপোনালোকৰ কি অপকাৰ কৰিলে ? নে তেওঁ ধন সোণ গোটাইছে ? নে তেওঁ সৈন্য সামন্ত গোটাইছে আপোনালোকৰ ৰাজ্য কাঢ়ি লবলৈ ? কি অপৰাধত তেওঁক ধৰি আনিব লগা হল ? এডোখৰ কঠত বহি ঈশ্বৰৰ নামগুণ গাই কাল কটাইছে, তাকো সহ্য নহল ? ইমান নিষ্ঠুৰ আপোনালোক ?
চিলা—ভুবনে, তুমি অইন কথা লৈ ৰোহ পাতা। মই বাহে স্বৰূপে তোমাৰ সকলো হুকুম তামিল কৰিম। কিন্তু ৰাজকাৰ্য্যত হস্তক্ষেপ কৰাঁ কিয় ?
ভুবনে—আপোনাসকলৰ স্বাৰ্থ সিদ্ধি কৰিবলৈ সকলোবোৰ কথা ৰাজকাৰ্য্য হৈ পৰে।
চিলা—তেওঁ সমাজত বৰ বিপ্লৱ ঘটাইছে। তেওঁক আটক কৰি ৰাখিব লাগিব।
বনে—কোনে কৈছে, তেওঁ বিপ্লৱ ঘটাইছে বুলি ? জনচেৰেক স্বাৰ্থান্বেষী বামুণত বাজে তো অইন নহয়। হেজাৰ-বিজাৰ মানুহে তেওঁক গুৰু বুলি পাছে পাছে ফুৰা নাইনে ?

চিলা—সেইটোৰেইতো মস্কিল। তেওঁৰ জনপ্ৰিয়তা ইমান বাঢ়িছে যে আমাৰ মনতো শঙ্কা উদয় হৈছে, কাহানিকৈ তেওঁ আমাক ৰাজ্যচ্যুত কৰে।

ভুবনে—সেইবোৰ কাল্পনিক কথা কৈ মোক ভুৱা দিব নেলাগে।

চিলা—বাৰু, তেওঁক আনি ৰজাৰ আগত উপস্থিত কৰা হব। ৰাজ সভাত তেওঁৰ বিচাৰ হব। যদি তেওঁ নিজকে নিৰ্দ্দোষী বুলি প্ৰমাণ কৰিব পাৰে তেতিয়া তেওঁক মুক্তি দিয়া যাব।

ভুবনে—ইতিমধ্যে তেওঁ পোতাশালত পচিব লাগে ?

চিলা—(অলপ পৰ থমক্‌খাই ৰৈ) বাৰু, তাৰ এটা দিহা কৰিম।

ভুবনে—কি কৰিব ?

চিলা—ৰজাৰ মানুহে তেওঁক গৈ পোৱাৰ আগতে তেজী নৌকা পঠিয়াই তেওঁক আগতে আনিম ; আনি, আমাৰ ঘৰতে ৰাখিম। যি দিনা বিচাৰ হব সেইদিনা ৰাজসভালৈ যাব। মই এতিয়াই তাৰ দিহা কৰোঁগৈ। তুমি নিশ্চিন্ত হৈ থাকাঁ। (দুইৰো প্ৰস্থান)

চতুৰ্থ দৃশ্য।

(পাটবাউসী থানৰ আলিবাটত—নৰনাৰায়ণ ৰজাৰ দূত হৰিখাঁ, লগত দুটা চিপাহী)

হৰিখাঁ—হেৰ, এতিয়া কি কৰোঁহক ? শঙ্কৰ আমি আহি পোৱাৰ আগতে পলালে।

১ম চিপাহী—কি কৰিম ? দেশলৈ উলটি যাওঁগৈ। দেওৱানক কৈ দিব শঙ্কৰ পলালে।

হৰিখাঁ—সেইদৰে কৈয়েই সাৰিব পাৰিলেতো ভালেই আছিল। শঙ্কৰক ধৰি নিব নোৱাৰিলে ৰজাই জীয়াই জীয়াই হেঙাল কুকুৰৰ হতুৱাই খুৱাই মাৰিব।

২য় চিপাহী—মই এটা উপায় বিচাৰি পাইছো।

হৰিখাঁ—ক, বেগতে।

২য় চিপাহী—আপুনি আগেয়ে শঙ্কৰক দেখিছেনে নাই? দেখিবলৈ কেনেকুৱা?

হৰিখাঁ—কেনেকুৱা? মই আগেয়ে দেখা নাই। কিন্তু কৈ পঠিয়াইছে, ওখ, ডাঙৰ, বগা, দেখিবলৈ থুলন্তৰ।

২য় চিপাহী—তেনেহলে সেই জনেই। শঙ্কৰ নহওঁ বুলি কৈ ফাকি দিছে। তেওঁকে লৈ যাওঁ; এৱেঁই শঙ্কৰ বুলি ৰজাৰ আগত গঁতাই দিম।

হৰিখাঁ—সেই ডাঙৰ চ'ৰা ঘৰটোত বহি থকা জনৰ কথাকে কৈছনে? ঘৰটো শঙ্কৰৰ ঘৰ হয় বুলি আটাইয়ে কয়। কিন্তু মানুহ জনে কয়, তেওঁ ঘৰ ৰখীয়াহে, শঙ্কৰ নহয়।

১ম চিপাহী—আপুনি নুসুধিলে কিয় তেওঁৰ নাম কি?

হৰিখাঁ—সুধিছিলোঁ; 'ভৱানন্দ' বুলি কলে।

২য় চিপাহী—ফাকি দিছে। তেওঁক ধৰি লৈ যাওঁ।

হৰিখাঁ—ব'ল তেন্তে।

(হৰিখাঁ আৰু ২য় চিপাহীৰ প্ৰস্থান)

১ম চিপাহী (স্বগতঃ)—সেইজন মানুহ শঙ্কৰ বুলি মোৰ মনে নধৰে। শঙ্কৰ পলালে। মিছাকৈ অইন এজন মানুহক ধৰি নি জুলুম কৰাটো ভাল নহয়। যি কৰে কৰক। পিছে মোৰ মনত এটা বুধি খেলাইছে।

(ভৱানন্দক লৈ হৰিখাঁ আৰু দ্বিতীয় চিপাহী প্ৰবেশ)

ভৱানন্দ—যাব লাগে কলৈ ?

হৰিখাঁ– মহাৰজাৰ ওচৰলৈ। আপোনাক ধৰি নিবলৈ ৰজাৰ চহী মোহৰ মৰা এই গিৰিফ্তাৰী কাকত চাওক।

(কাগজ দেখুৱায়)

ভৱানন্দ—এইখন পৰোআনা দিছে শঙ্কৰক ধৰি নিবলৈ। মই কিয় যাম ? মইতো শঙ্কৰ নহওঁ।

হৰিখাঁ-- আমি জানো, আপুনিয়েই শঙ্কৰ। নহয় যদি আপোনাৰ নাম কি ?

ভৱানন্দ—মোৰ নাম 'নাৰায়ণ'।

২য় চিপাহী—এই, দেখিছা। সিবেলি সোধোঁতে কলে, 'ভৱানন্দ' বুলি ; এইবেলি কলে 'নাৰায়ণ'।

হৰিখাঁ—মিছা কথাৰ ঠেং ছুটি, আগেয়ে কি বুলি কলে, পাহৰিলে। আপোনাৰ নিচিনা এজন ডাঙৰ মানুহে ইমান ফাকি-ফুকা দিব নেপায়। এতিয়া ব'লক ; নাৰত উঠি ভটীয়াই যাওঁগৈ।

(১ম চিপাহীয়ে হৰিখাঁৰ কাণে কাণে কিবা কথা কয়)

হৰিখা—বাৰু, আপোনাক এৰি থৈ যাম। বিচাৰি নেপালোঁ বুলি ৰজাক কমগৈ। যি শাস্তি দিয়ে আমাকে দিয়ক। আপুনি ৰূপ এশ দিলে আপোনাক এৰি দিম।

ভৱানন্দ—সিমান টকা ক'ত পাম ?

হৰিখাঁ—বাৰু চাৰি কুড়িকে দিয়ক।

ভৱানন্দ—মই কি কাৰণে টকা দিম ? মই শঙ্কৰ নহওঁ।

হৰিখাঁ—বাৰু তিনি কুড়ি ?

ভৱানন্দ—নাই ।
হৰিখাঁ—একুড়ি ?
ভৱানন্দ—নাই ।
হৰিখাঁ—তেন্তে চলক ।

(সকলোৰে প্ৰস্থান)

৬ষ্ঠ অঙ্ক ।

৫ম দৃশ্য ।

(কোচবিহাৰ নগৰত ৰাজসভা—ৰাজা নৰনাৰায়ণ সিংহাসনত আসীন—এক পাৰ্শ্বে মন্ত্ৰী আৰু দুজন বিষয়া—অন্য পাৰ্শ্বে—তিনি চাৰি জন ব্ৰাহ্মণ পণ্ডিৎ)

মন্ত্ৰী—মহাৰাজ, ব্ৰাহ্মণ সকলে শঙ্কৰ ভূঞাৰ বিৰুদ্ধে কৰা গোচৰৰ শুনানি আজি হব ।

ৰজা—আৰম্ভ হওক ।

(এজন বিষয়া উঠি যায় বাহিৰলৈ)

(নেপথ্যে পুনঃ পুনঃ জয়ধ্বনী—"জয় জগৎগুৰু শঙ্কৰৰ জয়")

ৰজা—বাহিৰত কিহৰ কোৰ্হাল মন্ত্ৰী ?

মন্ত্ৰী—বোধকৰোঁ শঙ্কৰ ভূঞা আহি পাইছেহি । তেওঁৰ লগত সহস্ৰাধিক ভক্ত আহিছে আৰু জয়ধ্বনি দিছে ।

ৰজা—মন্ত্ৰী, মই ওলাই গ'লেতো ইমান জয়ধ্বনি কোনেও নিদিয়ে ; অথচ মইয়ে এই ৰাজ্যৰ ৰজা । মন্ত্ৰী, ইয়াৰ অৰ্থ কি ?

মন্ত্ৰী—মহাৰাজ, ৰাজ্য তুখন আছে । এখন পাৰ্থিব, যিখন মহাৰাজে স্বয়ং অধিকাৰ কৰিছে ; আৰু সিখন মানসিক, যি খনৰ ওপৰত বৰ্ত্তমান শঙ্কৰে আধিপত্য চলাইছে ।

এজন বিষয়া—অসংখ্য প্ৰজা লৈ শঙ্কৰ আহিছে। কি কৰা যায়, আদেশ লাগে। (নেপথ্যে জয়ধ্বনি, 'জয় শঙ্কৰ গুৰুৰ জয়')

মন্ত্ৰী—শঙ্কৰক আহিবলৈ ক'বা। বাকী প্ৰজা বাহিৰত থাকিব।

শঙ্কৰ—(নেপথ্যে) হনুমন্ত হৰীশ সহায় ৰতং
ৰতিৰঙ্গ পৰায়ণ শক্ৰ নতং

(কৃতাঞ্জলীহস্ত শঙ্কৰৰ প্ৰবেশ)

নত ভ্ৰূযুগ স্থূল সুদীৰ্ঘ ভুজং
ভুজ গাধিপতল্প শয়ানমজং।

(আগ বাঢ়ি যায়)

অজৰামৰ বিগ্ৰহ বিশ্ব গুৰুং
গুৰু গোকুল কামদ কল্পতৰুং
তৰুণী মন মোহন সৰ্ব্ব শুভং
শুভ মঙ্গল দায়ক নীল নিভং

(আৰু আগ বাঢ়ি যায়)

সুখমোক্ষদ দক্ষ ৰমাৰমণং
মনসাপৰিমেয় সহস্ৰ ফণং
হৰি কিংকৰ শঙ্কৰ ঈশ পদে
পদম্ ইচ্ছন গায়তি চামৃতং দে।

(শঙ্কৰে হাত মেলি আশীৰ্ব্বাদ দিয়ে)

জয় জয় মল্ল নৃপতি ৰসবান
যা কেৰি সমগুণ নাহি কোহি আন।
সুচতুৰ নৃপতি ধৰ্ম যুধিষ্ঠিৰ,
বিচাৰত পৰম আপন সুজান।

নৰনাৰায়ণ—(স্বগতঃ) দেখা নাই আগেয়ে এনে গম্ভীৰ প্ৰশান্ত মূৰ্ত্তি। মুখত অলৌকিক আভা ; চকত দিব্য জ্যোতি! কণ্ঠত সুললিত ধ্বনি! এওঁৱেই নে শঙ্কৰ ?

(ফুটাই কয়) আপুনি আসন গ্ৰহণ কৰক।

(শঙ্কৰ নিৰ্দ্দিষ্ট আসনত বহে)

(মহাৰাজৰ পিছফালে থকা পৰ্দাৰ ভিতৰৰ পৰা ৰাজ মহিষী সকলৰ মাজৰ পৰা ভুৱনেশ্বৰীয়ে গীত গায়)

গীত।

নাৰায়ণ কৈছে ভকতি কৰোঁ তেৰা !
মেৰি পামৰু মন,
মাধৱ ঘনে ঘন
ঘাতুক পাপ ন ছোৰা।
নাৰায়ণ কৈছে ভকতি কৰোঁ তেৰা !

যত জীৱ জংগম
কীট পতঙ্গ
অগ নগ জগ তেৰি কায়া
সৱকহু মাৰি
পূৰত এহি উদৰ
নাহি কৰোহুঁ ভূত দয়া।
নাৰায়ণ কৈছে ভকতি কৰোঁ তেৰা।

ঈশ স্বৰূপে হৰি
সব ঘটে বৈঠহ
জৈছন গগন বিয়াপি ;
নিন্দাপবাদ—
পৈশুন হিংসা, হৰি,
নিত্য কৰোহুঁ হামু পাপী।

কাকু শঙ্কৰে কয়
কুৰু করুণাময়
জোনো নছাৰোহুঁ ৰাম বাণী
সব অপৰাধক
বাধক তুৱা নাম
তাহে শৰণ লেহুঁ জানি ।
নাৰায়ণ কৈছে ভকতি কৰোঁ তেৰা ;
মই ঘাতুক পাপ ন ছোৰা ॥

নৰনাৰায়ণ—এই সুললিত গীত আপুনি ৰচনা কৰিছিলে ?

শঙ্কৰ—হয়, মহাৰাজ ।

নৰনাৰায়ণ—শুনি বৰ সন্তোষ পালোঁ। ভাৱ অতি মধুৰ আৰু সুৰ শান্তি দায়ক। আপুনি আৰু কি কি ৰচনা কৰিছে ?

শঙ্কৰ—এনে ধৰণৰ গীত অনেক ৰচনা কৰা হৈছে। তদুপৰি কেইবাখনো নাটক আৰু কীৰ্ত্তন ৰচনা কৰা হৈছে ।

নৰনাৰায়ণ—বিষয় বস্তু ? আৰু উদ্দেশ্য ?

শঙ্কৰ—শ্ৰীমদ্ ভাগৱতত যি বিষয় বস্তু তাকে লোৱা হৈছে ; দেশীয় ভাষালৈ অনুবাদ কৰি শ্ৰীকৃষ্ণৰ গুণানু কীৰ্ত্তন প্ৰচাৰ কৰাৰ উদ্দেশ্যে ।

নৰনাৰায়ণ—দেখাত আপোনাৰ উদ্দেশ্য মহৎ। কিন্তু আপোনাৰ বিৰুদ্ধে অনেকে ওজৰ আপত্তি আমাৰ গোচৰত দাখিল কৰিছে। তাৰ সমুচিত উত্তৰ দিবলৈ আপোনাক আহ্বান কৰা হৈছে ।

(মন্ত্ৰীয়ে এখন কাগজ মহাৰাজাৰ হাতত দিয়ে—সেই কাগজ পঢ়ি চাই)

নৰনাৰায়ণ—আপোনাৰ বিৰুদ্ধে প্ৰথম ওজৰ হৈছে—আপুনি দেশত নতুন ধৰ্ম প্ৰচাৰ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছে ; এই বিষয়ে আপোনাৰ বক্তব্য কিবা আছে নে ?

শঙ্কৰ—কেনে নতুন ধৰ্ম মই প্ৰচাৰ কৰিছো গোচৰীয়া সকলে উল্লেখ কৰিছে নে? যদি নাই কৰা, মহাৰাজে তেওঁ-লোকক সোধক।

নৰনাৰায়ণ—মই গোচৰীয়া পণ্ডিৎ সকলক সোধোঁ। শঙ্কৰে কেনে নতুন ধৰ্ম প্ৰচাৰ কৰিছে।

১ম পণ্ডিৎ—শঙ্কৰ গিৰিয়ে দেৱতা সকলক পূজা কৰা অনাৱশ্যক বুলি প্ৰচাৰ কৰিছে।

নৰনাৰায়ণ—ইয়াৰ উত্তৰত কি কয়?

শঙ্কৰ—মহাৰাজে পণ্ডিৎ মণ্ডলীক সোধক—যুগ ধৰ্ম কি; কোন যুগৰ কি ধৰ্ম।

নৰনাৰায়ণ—পণ্ডিৎ সকলে উত্তৰ দিয়ক।

১ম পণ্ডিৎ—সত্য যুগত ধ্যান, ত্ৰেতাত যজ্ঞ, দ্বাপৰত পূজা আৰু কলি যুগত হৰি নাম।

নাৰায়ণ—তেনেহলে পণ্ডিত সকলে দেখোন নিজৰ কথাতে ঘাটি খালে? তেওঁলোক এতিয়া দ্বাপৰ যুগতে আছে, নে সেই যুগৰ সমাজিক দেখিছে?

২ম পণ্ডিৎ—শঙ্কৰ গিৰিয়ে মূৰ্ত্তি নামানে।

শঙ্কৰ—নিৰাকাৰ নিৰঞ্জন পৰমেশ্বৰৰ কোনো মূৰ্ত্তি নাই। অথবা গোটেই জগৎ খনেই তেওঁৰ মূৰ্ত্তি। মূৰ্ত্তি জড়; ঈশ্বৰ চৈতন্য। জড় উপাসনা কৰি চৈতন্যক পাব নোৱাৰে। চৈতন্য ঈশ্বৰক পাবলৈ ধ্যান বা তেওঁৰ নাম লোৱাৰ বাহিৰে অন্য উপায় নাই। ভক্তিত মিলয় হৰি তৰ্কে বহুদূৰ।

নৰনাৰায়ণ—অতি যুক্তি সঙ্গত আৰু গধুৰ ভাৱৰ কথা।

৩য় পণ্ডিৎ—বিষ্ণুৰ বাহিৰে অইন দেৱতাৰ নাম পৰ্য্যন্ত নুশুনিবলৈ এখেতে লোকক নিৰ্দ্দেশ দিয়ে।

নৰনাৰায়ণ—আপোনাৰ মতামত এই বিষয়ে জানিব খোজোঁ।

শঙ্কৰ—ঋগ্ বেদত এষাৰ মন্ত্ৰ আছে—যেনে
"একং সদ্ বিপ্ৰা বহুধা বদন্তি,
ইন্দ্ৰং বৰুণং অগ্নিং মাতৰিশ্বানম্ আহুঃ।

পূৰ্ব্বত ঋষি সকলে একেজন পৰমেশ্বৰৰ বেলেগ বেলেগ মহিমা অনুযায়ী একোজন দেৱতা কল্পনা কৰি অৰ্চ্চনা কৰিছিল। গতিকে মূল দেৱতা পৰমেশ্বৰক পূজা কৰিলে এই কাল্পনিক দেৱতা সকলক পূজা কৰাৰ একো প্ৰয়োজন নাই। কৰিলেও সেই পূজা মূল দেৱতা অৰ্থাৎ বিষ্ণুলৈকে যায়। গীতাত কৈছে :—

যে ভক্তাঃ শ্ৰদ্ধয়ান্বিতা যজন্তে অন্য দেৱতাঃ
তে অপি মামেব কৌন্তেয় যজন্তে অবিধি পূৰ্ব্বকম্।

নৰনাৰায়ণ—বুজিলোঁ। ভূঞা কুলৰ শিৰোমণি, শঙ্কৰ গিৰি, আপোনাৰ মুখে শাস্ত্ৰৰ ব্যাখ্যা শুনি, আজি মই বৰ সন্তোষ পালোঁ। আপুনি সকলো শাস্ত্ৰৰ তত্ত্ব উপলব্ধি কৰি প্ৰজাৰ হিতৰ অৰ্থে নিৰ্মল ধৰ্ম্ম প্ৰচাৰ কৰিছে। নিজ পুণ্যৰ বলেৰে শতাধিক বৰ্ষ অতিক্ৰম কৰি আপুনি সুস্থ হৈ আছে। মই আপোনাক আৰু সৰহপৰ আৱদ্ধ কৰি নাৰাখোঁ। আপুনি যাওক, বিশ্ৰাম কৰক গৈ।

(শঙ্কৰে ৰজাক অভিবাদন কৰি প্ৰস্থান কৰে)
বাহিৰত "জয় শঙ্কৰৰ জয়" ধ্বনি উঠে।

নৰনাৰায়ণ—মই বুজিলোঁ, শঙ্কৰ এজন ক্ষণজন্মা পুৰুষ। অসাধাৰণ পাণ্ডিত্যৰে তেওঁ সংস্কৃত শাস্ত্ৰৰ দুৰ্গ ভেদ কৰি তাত থকা অমূল্য ৰত্ন বাজি দেশীয় ভাষালৈ অনুবাদ কৰি সকলো প্ৰজাৰ মাজত বিলাই দি দেশৰ অশেষ কল্যাণ সাধন কৰিছে ; মোৰ নিৰক্ষৰ মূক প্ৰজাবৃন্দৰ হৃদয়ত আশাৰ সঞ্চাৰ কৰিছে ; সিহঁতৰ তিমিৰাচ্ছন্ন মনত স্বৰ্গৰ জেউতি পেলাইছে। আজি সিহঁতে আনন্দত অধৈৰ্য্য

হৈ ঘনে ঘনে তেওঁক জয়ধ্বনি দিছে। গীত, নাট, কীৰ্ত্তন ভটিমা আদি নানা ভঙ্গিত সাহিত্য ৰচনা কৰি সকলোৰে মনোৰঞ্জন কৰিছে; তেওঁৰ ৰচিত গীতেৰে হাট, বাট, নদী, বননি, অইন কি ৰাজকাৰেঙো মুখৰিত হৈ উঠিছে। তেওঁৰ নাম আৰু যশস্যা মোৰ ৰাজ্য অতিক্ৰম কৰি বহু-দূৰলৈকে বিয়পি পৰিছে। তেওঁ আমাৰ নমস্য। পণ্ডিৎ সকলে তেওঁৰ বিৰুদ্ধে ভিত্তিহীন অভিযোগ তুলি আমাৰ মনত কষ্ট দিলে। তেনে অমূলক গোচৰ আমাৰ আগত উত্থাপন কৰা বাবে তেওঁলোক দণ্ডাৰ্হ। কিন্তু যেহেতু তেওঁলোক ব্ৰাহ্মণ, সেই কাৰণে তেওঁলোকক অব্যাহতি দিলোঁ। আন হাতে আকৌ, আমি এওঁ লোকৰ ওচৰত ঋণী; যেহেতু এই গোচৰ উপস্থাপিত নকৰা হলে এনে এজন মহাপুৰুষৰ লগত আমাৰ দেখা সাক্ষাৎ হোৱাৰ সুবিধা নঘটিল হেতেন।

(পট পৰে)

৬ষ্ঠ দৃশ্য।

(কোচবিহাৰ নগৰৰ কাষেদি বৈ যোৱা তোৰ্ছা নদীৰ পাৰত এখন উপবন—তাৰ মাজত এটা সৰু খেৰী ঘৰ—ভিতৰত এখন আসনত গাৰুত আঁউজি শঙ্কৰদেৱ বহি আছে। ওচৰতে পুতেক ৰমানন্দই বিচনীৰে বিচি আছে। আৰু মাধৱদেৱে ওচৰতে বহি সুৰ লগাই নাম গাইছে)

মাধৱ— হে প্ৰাণ বন্ধু কৃষ্ণ, কৃপাৰ ঠাকুৰ।
অন্ এক কৰঁা দয়া মায়া হওক দূৰ॥

(এজন দূতৰ প্ৰবেশ)

মাধৱ—তোমাৰ পৰিচ্ছদৰ পৰা বুজিছো তুমি ৰাজ দূত।

দূত—হয় ; মোক মহাৰাজে পঠিয়াইছে, আপোনাসৱক জনাবলৈ, মহাৰাজ এতিয়াই প্ৰভূৰ লগত দেখা সাক্ষাত কৰিবলৈ আহিব। (দূতৰ প্ৰস্থান)

শঙ্কৰ—বঢ়াৰ পো, কি কাৰণত মহাৰাজ আমাৰ ওচৰলৈ আহিব খুজিছে ? আমি তেওঁক কেনেকৈ অভ্যৰ্থ্যনা কৰিম ? ক'ত বহুৱাবা ?

মাধৱ—সেই চিন্তা আপুনি কৰিব নেলাগে।

(মহাৰাজ নৰনাৰায়ণৰ প্ৰৱেশ—মাধৱদেৱ আৰু ৰমানন্দ থিয় হয়)

নৰনাৰায়ণ—(শঙ্কৰলৈ চাই) আপুনি বহি থাকক নুঠিব।

(চাপ্ৰাছীয়ে এখন হাতী দাঁতৰ ঢাৰি পাৰি দিয়ে নৰনাৰায়ণ তাতে বহে আৰু শঙ্কৰক নমস্কাৰ কৰে।)

শঙ্কৰ—মহাৰাজে কি মন কৰি মোৰ কুটিৰলৈ আহিলে ; মোক কি আজ্ঞা কৰে ?

নৰনাৰায়ণ—মই মহাৰাজ স্বৰূপে আপোনাৰ ওচৰলৈ অহা নাই। ভিক্ষাৰী স্বৰূপে আহিছো।

শঙ্কৰ—নিজে পৃথিবীৰ অধিপতি। মোৰ নিচিনা দৰিদ্ৰই কি দিব পাৰোঁ ?

নৰনাৰায়ণ—ধন, ৰত্ন আৰু পাৰ্থিব ভোগে মোক আমুৱাইছে। সেইবোৰে মোৰ মন অশান্ত আৰু বিক্ষিপ্ত কৰি ৰাখিছে। মই আপোনাৰ ওচৰত প্ৰাণৰ শান্তি বিচাৰি আহিছো। এওঁলোক দুজন কোন ?

শঙ্কৰ—এওঁ মোৰ ডাঙৰ পুত্ৰ ৰমানন্দ ; আৰু তেওঁ মোৰ প্ৰাণৰ বান্ধৱ মাধৱ।

নৰনাৰায়ণ—অ' এখেতৰ নাম মই শুনিছো ; সু লেখক, কবি আৰু সুগায়ক বুলি—আপোনাৰ প্ৰাণৰ বান্ধৱ ! নিশ্চয় তেন্তে তেখেতৰ বহুত গুণ আছে।

শঙ্কৰ—মাধৱ, মহাৰাজক কিবা এটা গাই শুনোৱা ; তেখেতক অভ্যৰ্থনা কৰিবলৈ আমাৰ কি আছে ?

নৰনাৰায়ণ—ভাল প্ৰস্তাৱ কৰিছে ; শুনিবলৈ বৰ ইচ্ছা কৰোঁ ; আপুনি গাওক ।

মাধৱদেৱে গায়—হৰি নাম ৰসে বৈকুণ্ঠ প্ৰকাশে
প্ৰেম অমৃতৰ নদী ।
শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰে পাৰ ভাঙি দিলে
বহে ব্ৰহ্মাণ্ডক ভেদি ।
শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰ হৰি ভকতৰ
জানা যেন কল্পতৰু ।
তাহান বিনাই নাহি নাহি নাই
আমাৰ পৰম গুৰু ।

নৰনাৰায়ণ—আপোনাব মৌ ভৰা কণ্ঠৰ পৰা সচাকৈয়ে প্ৰেম অমৃতৰ ধাৰা বৈছে ; আৰু শুনিবলৈ ইচ্ছা কৰোঁ ।

মাধৱদেৱে গায়—বাৰে বাৰে নৰ তনু
লভিয়া তোমাক তেজি
সংসাৰে ভ্ৰমিলোঁ অসংখ্যাত,
দীনবন্ধু, কতবা কৰিলোঁ আয়াযাত ;
ইবেলি কৰুণাময়
তোমাৰ কিঙ্কৰ ভৈলো
ৰতি মোৰ ৰহোক তোমাত ;
প্ৰাণ বন্ধু, চৰণত কৰোঁ প্ৰণিপাত ।

নৰনাৰায়ণ—আপুনি এই অমৃতৰ উৎস পালে ক'ত ?

মাধৱ—মই কব নোৱাৰোঁ ; কিন্তু এইটোকে জানো, প্ৰভুক লগ পোৱাৰপৰা মোৰ মনত অপাৰ আনন্দ ।

নৰনাৰায়ণ—সেই আনন্দৰ ভাগ মোকো দিয়ক প্ৰভু, যাৰ গুণে মাধৱ আজি ইমান সুখী । মই আপোনাৰ শিষ্যত্ব গ্ৰহণ কৰিম বুলি হে আহিলোঁ ।

শঙ্কৰ—মহাৰাজ, আপুনি এখন ৰাজ্য শাসন কৰিব লাগে । আপোনাৰ জীৱন কৰ্মময় । এই ৰাজকাৰ্য্যত ব্যাঘাত জন্মিব ।

নৰনাৰায়ণ—ৰজাৰ সাজ মই সোলোকাই থবলৈ ইচ্ছা কৰোঁ। ৰজাৰ দণ্ডনীতি পালন কৰি কৰি মই ভাগৰিছো। মোক লাগে শান্তি।

শঙ্কৰ—আপুনি ৰাজকাৰ্য্যলৈ অৱহেলা কৰিলে আপোনাৰ ক্ষাত্ৰ ধৰ্ম পালন কৰা নহব। "স্বে স্বে কৰ্মণ্যভিৰতঃ সং সিদ্ধিং লভতে নৰঃ।"

নৰনাৰাৰণ—নহয় প্ৰভু, মোক আপোনাৰ সেৱক বুলি গ্ৰহণ কৰক।

শঙ্কৰ—ক্ষান্ত হওক।

(শঙ্কৰ বহি থকাৰপৰা ঢালখাই পৰে)

নৰনাৰায়ণ—মাধৱ, তেখেতক ধৰাঁ, ধৰাঁ, কি হ'ল?

(মাধৱদেৱে শঙ্কৰক লাহেকৈ ধৰি গাৰুত শুৱায়; ৰমানন্দই ভৰিত ধৰি "পিতা, পিতা" বুলি কান্দিবলৈ ধৰে)

নৰনাৰায়ণ—তেখেতৰ কি হ'ল? হায়, হায়।

মাধৱ—এয়ে অন্তিম সময়। আজি পুৱা মোক কৈছিল। কৃষ্ণ, কৃষ্ণ; হৰি, হৰি।

নৰনাৰায়ণ—কিবা ঔষধ পাতি অনাওঁ।

মাধৱ—নালাগে—একো নালাগে। হৰি হৰি, ৰাম ৰাম।

(ৰমানন্দই 'পিতা পিতা' বুলি কান্দে)

(মাধৱদেৱে গায়)— জয় যদুপতি যাদৱ
ইবাৰ মোক নেড়িয়ো;
তযু মায়া জাল জঞ্জাল গুছায়া
চৰণে শৰণ দিয়ো।

(শঙ্কৰ দেৱৰ গাৰ শিহৰণ হয়)

মাধৱ—কৃষ্ণ, কৃষ্ণ, ৰাম, ৰাম, কৃষ্ণ, কৃষ্ণ, ৰাম

(শঙ্কৰ দেৱৰ শেষ শিহৰণ আৰু মহাপ্ৰয়াণ)

নৰনাৰায়ণ—হায়, হায়, হায়, হায়; মই কিয় আহিছিলোঁ? শেষ হল (দুই হাত মেলি)
—অস্ত গল দিনমণি মানব কুলৰ (শংখ ধ্বনি হয়)

(আঁৰ কাপোৰ পৰে)

অন্ত। অন্ত। অন্ত।